

OSMANLI İŞÇİ TARİHİNE BİR BAKIŞ: THE ORIENTAL CARPET MANUFACTURERS LIMITED'İN [ŞARK HALI KUMPANYASI] ÜRETİM ORGANİZASYONU, İŞÇİLERİ VE ÜCRET POLİTİKASI [1908 – 1914]¹

Emrah YILMAZ² Hayrettin PINAR³

Geliş: 26.10.2020 / Kabul: 25.12.2020

DOI: 10.29029/busbed.816481

Öz

Bu araştırma, 16 Aralık 1907 tarihinde İngiltere’de [Londra] kurulup tüzel bir kişilik kazanan İngiliz menşeli The Oriental Carpet Manufacturers Limited [OCM] veya diğer bir isimle Şark Halı Kumpanyası’nın 20. yüzyılın başında kuruluşuna giden süreci ve şirketin kuruluşuyla beraber Anadolu coğrafyasında 1908 yılından itibaren uyguladığı eve iş verme sistemini [putting – out] ne şekilde organize ettiğini açıklamayı amaçlamaktadır. Araştırmamız ayrıca şirketin eve iş verme sistemi dâhilinde yürüttüğü halı üretim faaliyetleri sonucu Anadolu coğrafyasında istihdam ettiği, ettirdiği halı dokuma işçilerinin sayısını tespit edip, uygulanan ücret politikasını ve halı dokuma işçilerinin çalışma koşullarını ele alarak Osmanlı imalat sektörünün önemli üretim alanlarından biri olan halıcılığın Osmanlı işçi tarihindeki önemini incelemektedir. 1908’den 1914 yılına kadar sadece Anadolu coğrafyasında 50 – 60 bin arasında halı dokuma işçisi istihdam edip eve iş verme sistemi sayesinde kayda değer kârlar elde eden OCM, bu yönüyle Osmanlı halıcılığını monopolize etmiş ve I. Dünya Savaşı’nın hemen

¹ Bu makale, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde sunulan The Oriental Carpet Manufacturers Limited [Şark Halı Kumpanyası] ve Osmanlı Halıcılığındaki Yeri ve Önemi başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

² Dr., Siirt Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, emrah.yilmaz09@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5955-8277>.

³ Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, hapinar@ogu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7261-2394>.

öncesine kadar halı üretim faaliyetlerini devam ettirerek aynı zamanda Anadolu - Osmanlı halılarının en önemli ihracatçılarından biri olmuştur.

Anahtar Kelimeler: OCM, Anadolu, Osmanlı Halıcılığı, İşçi, Ücret Politikası

**A LOOK AT THE HISTORY OF OTTOMAN LABOUR:
PRODUCTION ORGANIZATION, WORKERS AND WAGE POLICY
OF THE ORIENTAL CARPET MANUFACTURERS LIMITED [ŞARK
HALI KUMPANYASI] [1908 – 1914]**

Abstract

This study aims to explain the process of British origin The Oriental Carpet Manufacturers Limited [OCM] or aka Şark Halı Kumpanyası founded in England [London] on December 16, 1907 and acquired a legal personality from the beginning of the 20th century to its establishment and how the company has organized the home-employment system [putting – out] it has been implementing in the Anatolian geography since 1908. Our study also determines the number of carpet weaving workers that the company has employed in the Anatolian geography as a result of the carpet production activities carried out within the home employment system, and it examines the importance of carpet weaving, which is one of the important production areas of the Ottoman manufacturing sector, in the history of Ottoman workers by considering the wage policy applied and the working conditions of carpet weaving workers. From 1908 until 1914, OCM employed 50 - 60 thousand carpet weaving workers in Anatolia alone and made significant profits thanks to the home employment system, it monopolized the Ottoman carpet weaving in this respect and at the same time it became one of the most important exporters of Anatolian - Ottoman carpets by continuing its carpet production activities until just before the First World War.

Keywords: OCM, Anatolia, Ottoman Carpet, Worker, Fee Policy

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nda uzun bir tarihî geçmişi sahip olan halıcılık, 19. yüzyılda serbest ticaret ilkesiyle beraber birtakım yapısal dönüşümler yaşamaya başlamıştır. Halıcılığın dönüşüm ve değişim yaşadığı 19. yüzyıl aynı zamanda Osmanlı ekonomisinin yüzyıllardır dayandığı temel ilkelerin de ortadan kalkmaya başladığı bir zaman dilimine tekabül etmekteydi (Genç, 2012: 64). Serbest ticaret ilkesi zanaatlara dayalı üretim biçimine ciddi bir darbe vurmakla beraber parça başı üretim ile çocuk ve kadın emeğine dayanan ihracat odaklı bazı alanlarda yeni

bir uzmanlaşma ve üretim yapısı ortaya çıkarmıştır. Uluslararası pazara yönelik olarak gelişen bu üretim faaliyetlerinde ucuz iş gücü bu faaliyetlerin devamında kilit bir rol oynamıştır (Quataert, 1999: 239 vd). 19. yüzyıl boyunca Avrupa tekstil mamulleri karşısında yerli iplik eğirmeciliği gibi zanaatlar ortadan kalkarken istisnai olmak üzere kumaş dokumacılığı ve halıcılık gibi üretim alanları varlıklarını koruyabilmiş (Pamuk, 2018: 100 – 102) ve Osmanlı halıcılığı aynı yüzyılın ilerleyen zamanlarında üretimde önemli gelişmeler kaydetmiştir (BOA. A.} MKT. 42/22, 20 Cemaziyelevvel 1262, 1; BOA. A.} MKT. 65/98, 22 Safer 1263, 1; BOA. C.İKTS. 31/1520, 29 Rebiülahir 1262, 1, 3). 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı halıcılığında üretim artışının sağlanmasında Osmanlı Devlet yetkililerinin bu üretim alanını teşvik etmek üzere kredi imkânları tanınması, gümrük vergisi muafiyeti ve yurt dışından getirilecek makinelerin satın alınmasında kolaylıklar sağlaması gibi unsurlar önemli bir rol oynamıştır (BOA. A.} MKT. 65/98, 22 Safer 1263, 1; BOA. C.İKTS. 31/1520, 29 Rebiülahir 1262, 1, 3).

Osmanlı Devlet yetkilileri, halıcılıkta üretim artışı sağlamaya çalışırken yurt dışından gelen talep doğrultusunda Osmanlı İmparatorluğu'nda faaliyette bulunan yabancı halı ticaret evleri kurulmaya başlanmıştır. Bu ticaret evleri yüzyılın ikinci çeyreğinde görünürlük, ikinci yarısından sonra da yaygınlık kazanmaya başlamışlardır (BOA. HR. TO. 225/54, 20 Mart 1857, 2 – 3).⁴ Konumuz açısından önem teşkil eden bu ticaret evlerinden ilkinin *P. De Andria & Co.* adında ve 1836 yılında İzmir'de kurulan ticaret evi oluşturmaktadır (The Oriental Carpet Manufacturers Ltd Catalogue, 1910: 1).⁵ *P. De Andria* ailesinin kökeni Cenevizlilere dayanmakla birlikte bu aile Sakız Adası'na yerleşmiş daha sonra Yunan İhtilali sırasında Sakız Adası'ndan İzmir'e göç etmek zorunda kalmıştır (Wynn, 2008: 27). İzmir'e yerleştikten sonra halı ticaretiyle ilgilenmeye başlayan aile, bu süreci 1836 yılında *P. De Andria* şirketini kuruluşuyla tamamlamıştır. *Andria* halı ticaret evi, İzmir'de kurulmakla beraber halı ticaretinin gelişmesine paralel olarak İstanbul gibi önemli bir kentte de halı ticaretiyle ilgilenmiş (Ahenk, 16 Muharrem 1325/16 Şubat 1322, Sayı: 3228, s. 1) ayrıca Anadolu coğrafyasında halı üretimiyle ilgilenen mahallere de ilgi göstererek oralarda halı dokutturmuştur. Bu ticaret evinin Anadolu'da halı üretimi gerçekleştirdiği mahallerden biri de Sivas'tı. Şirketin, Sivas'taki faaliyetleri 1907 yılına kadar devam edegelmiştir (Revue Commerciale du Levant Bulletin

⁴ Bu ticaret evlerinden biri olan *W. Griffitt & Co.* Smyrna için bkz. BOA. HR. TO. 225/54, 20 Mart 1857, 2 – 3.

⁵ OCM'nin İngilizce halı kataloğu olan bu kaynak bundan sonra The OCM Catalogue kısaltması ile verilecektir.

Mensuel de la Chambre de Commerce Française de Constantinople, 31 Mayıs 1907, Sayı: 242, s. 885 – 886; Memorandum and Articles of Association of the Oriental Carpet Manufacturers Limited, 1907: 1).⁶ P. De Andria dışında 19. yüzyılın ikinci çeyreğinde kurulan başka ticaret evi, evleri de bulunmaktaydı. Bunlardan biri de *Habif & Polako* isimindeki şirketti. Bu halı şirketi, ticaret evi yine İzmir merkezli olmak üzere 1840 yılında kurulmuştur (The OCM Catalogue, 1910: 1). Şirket, İzmir'de kurulduktan sonra Anadolu'da bulunan birtakım halı üretim merkezlerinde halı üretim ve ticaretiyle ilgilenmiş ve bu ticari varlığını 1907 yılına kadar sürdürmüştür. 1907 yılına kadar olan 67 yıllık zaman diliminde bu ticaret evi, Osmanlı halılarının özellikle Avrupa ve Amerika'ya ihracatında önemli bir rol oynamıştır (Memorandum and Articles, 1907: 1 – 2; Annuaire Oriental, C. IX, 1889 – 1890: 683).

Yüzyılın ikinci çeyreğinin ilerleyen yıllarında halı ticaret evlerinin kuruluşlarının devam ettiği anlaşılmaktadır. 1842 yılında yine İzmir merkezli önemli bir halı ticaret evi daha kurulmuştur. *T. A. Spartali & Co.*, adındaki bu şirket 19. yüzyıl halı ticaretinde kayda değer gelişmeler göstermiş ve Sivas başta olmak üzere Anadolu'nun farklı yerlerinde halı üretim faaliyetlerinde bulunmuştur. Spartali & Co. halı üretim faaliyetlerine devam etmekle beraber üretilen halıların ihracatını gerçekleştirmek için de adımlar atmıştır. Şirket, yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu halılarının Mısır gibi ülkelere ihracatını gerçekleştirerek Kahire ve İskenderiye gibi iki önemli kentte halı satışı mağazaları tesis etmiştir (St. Antony's College Middle East Centre Archive Oriental Carpet Manufacturers Ltd Collection, Kutu: 11, No: 85, Notice; St. Antony's College Middle East Centre Archive Oriental Carpet Manufacturers Ltd Collection, Kutu: 3, No: 9, 21 Temmuz 1907 tarihli Albert Aliotti İmzalı belge).⁷

⁶ OCM'nin İngilizce kuruluş nizamnamesi olan Memorandum and Articles of Association of the Oriental Carpet Manufacturers Limited isimli kaynak bundan sonra Memorandum and Articles kısaltması ile verilecektir. İstanbul Fransız Ticaret Odası'nın aylık bülteni olan Revue Commerciale du Levant Bulletin Mensuel de la Chambre de Commerce Française de Constantinople isimli kaynak ise bundan sonraki referanslarda Revue Commerciale du Levant kısaltması ile verilecektir.

⁷ OCM'nin kuruluşundan farklı isimler altında olmakla beraber 2000'li yıllara uzanan tarihi geçmişiyle ilgili önemli miktarda doküman, belge ve istatistik barındıran bu arşivin analitik tasnifi yapılmamıştır. Şirketle ilgili kaynaklar günümüzde kutular içinde muhafaza edilmektedir. Kutular içinde muhafaza edilen belge, mektup, yönetim kurulu kararları, fotoğraf gibi yazılı materyaller numaralandırılmıştır. Araştırmamızda arşivin ismini verdikten sonra kaynağın hangi kutuda muhafaza edildiğini ve sonrasında kutu içindeki numarasını verdik, numaralandırılan kaynak veya belgenin ismi varsa onu da referansta gösterdik. Örnek olarak; Kutu: 11, No: 85 ve Notice gibi. Araştırmamızla ilgili bu kayda değer arşiv, bundan sonraki referanslarda SAC MECA OCM COL, kısaltması ile verilecektir. Ayrıca kaynakların bulunduğu kutu ve belge numaraları da referansta gösterilecektir.

Yine şirket, Avrupa'nın iki büyük başkenti Londra ve Paris'te halı satış mağazaları tesis etmiştir. Spartalı ticaret evinin başta Mısır olmak üzere İngiltere ve Fransa'da mağazalar kurması bu şirketin Anadolu halılarının üretiminde belli bir seviyeye ulaştığını ve dünyanın farklı bölgelerini Anadolu halılarıyla tanıştırdığını göstermektedir (SAC MECA OCM COL, kutu: 11, No: 85, 1 Ocak 1908 tarihli T. A. Spartalı & Co.'nun kendini tasfiye ettiğine dair ilanı).

Spartalı şirketi, Anadolu halıcılığında etkin bir rol oynamakla beraber farklı isimler altında halı ticaret evlerinin kuruluşu yüzyıl boyunca devam etmiştir. Kurulan bu yeni ticaret evlerinden biri de *G.P & J. Baker* şirketi idi, bu şirket 1878 yılında Londra'da kurulmuş ve Osmanlı halılarının önemli üreticilerinden biri olmuştur (SAC MECA OCM COL, Kutu: 11, No: 85, Notice; Memorandum and Articles, 1907: 1; The OCM Catalogue, 1910: 1). G. P. Baker şirketi, kuruluşundan sonra Anadolu – Osmanlı halılarının yurt dışı piyasalarına ihracatını gerçekleştirmek üzere reklam ve ilanlar vermiştir. Osmanlı halılarına olan rağbet ve revacın farkında olan Baker şirketi, özel nakliye tarifeleri sunarak başta Avrupalı müşteriler olmak üzere dünyanın farklı yerlerinde bulunan piyasalara Anadolu halılarını göndermiştir (SAC MECA OCM COL, Kutu: 3, No: 5, Matthew Lee, History of The Oriental Carpet Manufacturers, 5).⁸ Baker şirketi, Anadolu menşeli halıları yurt dışına ihraç ederken şirketin kuruluşunu izleyen iki yıl içinde başka bir halı ticaret evi daha halı üretim faaliyetlerine başlamıştır. *Sydney La Fontaine* adındaki bu şirket 1880 yılında İzmir merkezli olarak kurulmuş ve halıcılıkta 1907 yılına kadar aktif bir rol oynayarak halı üretim faaliyetlerini devam ettirmiştir (SAC MECA OCM COL, Kutu: 11, No: 85, Notice; The OCM Catalogue, 1910: 1). Bu şirketin kurucusu Sydney James William'dır ve Sydney 18 Aralık 1882'de ünlü Whittall⁹ ailesinin kızlarından Edith Amelia Whittall ile evlenmiştir. Osmanlı'ya yerleşmiş Levanten aileler arasında bu tür evliliklerin yapılmasına sıklıkla rastlanmakla birlikte bu tür evliliklerin ailelerin ticari ilişkilerinin iç içe geçmesine sebep olduğu ve yine birbiriyle akrabalık ilişkileri geliştiren bu ailelerin güçlü ticaret ağları kurdukları

⁸ Baker şirketinin, 1889 yılında yayınlanan reklam afişi Osmanlı bayrağı zeminine işlenmiştir. Bu noktada şirketin ticari kaygılarıyla da olsa Osmanlı kimlik ve aidiyetini benimsediği veya simgesel anlamda böyle bir izlenim yaratmaya çalıştığı söylenilebilir.

⁹ Whittall ailesi 19. yüzyılda Osmanlı topraklarında önemli ticari faaliyetlerde bulunan bir şirketti. Levant Company'nin tasfiye edilmesiyle Osmanlı topraklarında bulunan İngiliz tüccarlar, şirketten boşalan yeri aile şirketleri kurarak doldurmaya çalışmışlardır. Bunlar arasında en önemli şirket Whittall & Co. idi. 1811 yılında İzmir'e yerleşen Charlton Whittall tarafından kurulan bu şirket, Lee ve Barker aileleriyle kurdukları ticaret evleri sayesinde İngiltere ile olan ticarete önemli bir rol oynamışlardır. Zamanla gelişen Whittall şirketi, 20. yüzyılın başlarında Anadolu'nun farklı bölgelerinde 48 şubeye sahip olmuş ve Anadolu'nun birçok yerine yayılmıştır. Bkz. Kurmuş, 1974: 27 – 29; Giraud, 1934: 63 vd.

söylenbilir (La Fontaine, 1934: 122, 140 – 141; Kurmuş, 1974: 27 – 29). Sydney, 1880 yılında halı ticaret evini kurduktan sonra Uşak bölgesinde bulunan dokuyucularla sözleşmeler yapmış ve bu bölgede halı üretmeye başlamıştır. Sydney'in Uşak'taki halı üretim faaliyetlerini yakından takip eden G. P. Baker şirketi, Sydney La Fontaine şirketinin en önemli halı alıcısı olmuş ve aylık belli sayıda halı Baker şirketine satılmıştır (Wynn, 2008: 20).

Sydney La Fontaine şirketi, halı üretiminde belli bir seviyeye gelirken Osmanlı halıcılığının üretim kapasitesinin artışına paralel olarak 20. yüzyılın başında yeni halı ticaret evleri kurulmaya devam etmiştir. Bu ticaret evlerinden biri de *Sykes & Co.* idi, bu şirket 1902 yılında ticari halıcılığın merkezi haline gelen İzmir'de kurulmuştu (SAC MECA OCM COL, Kutu: 6, No: 65, Sykes & Co. ile 30 Kasım 1907'de yapılan sözleşme). 20. yüzyılın hemen başında İngiliz kökenli Joe Armitage Sykes tarafından kurulan bu şirketin kuruluşundan 1907 yılının sonuna kadar başta İzmir ve İstanbul olmak üzere Anadolu'nun muhtelif yerlerinde halı ticaretiyle meşgul olduğu anlaşılmaktadır (SAC MECA OCM COL, Kutu: 6, No: 65, Sykes & Co. ile 30 Kasım 1907'de yapılan sözleşme; Memorandum and Articles, 1907: 1; SAC MECA OCM COL, Kutu: 6, No: 65, 9 Kasım 1914 tarihli Amerika İstanbul Başkonsolosu G. Bie Ravndal'a verilen dilekçe).

Joe Armitage, Sykes şirketini kurmadan önce İzmir'de 1890'ların başında [1891 – 92] halı ticaretine başlamış ve çok kısa sürede halı piyasasında önemli bir güç haline gelerek halı fiyatlarını istediği şekilde yönlendirmeye muvaffak olmuştur. Sykes, ayrıca halı üretim piyasasında kendisine rakip olan, olabilecek birçok Osmanlı tebaası yerli tüccarı da ortadan kaldırmıştır. Bununla da yetinmeyen Sykes, 1890'ların sonlarına doğru halı piyasasında halı satış fiyatlarını da düşürerek halı dokuyucularını da zor durumda bırakmıştır. Aynı dönemde halı ham madde fiyatları %80'lere varan oranlarda artış gösterirken halı satış fiyatları %15 düşüş göstermiştir (Ahenk, 6 Safer 1325/8 Mart 1323, Sayı: 3245, 3). Armitage, 1890'ların sonlarına doğru halı piyasasında üstünlüğü ele geçirdiğinden halı ham maddelerini de – yapağı, yün iplik, boya – inhisarına almak istemiş ve bundan dolayı da ham maddelerin üretimine yönelmiştir. 1902 yılında Sykes & Co.'nun kuruluşundan kısa bir süre sonra [1902 – 03] Hüdâvendigar Vilayeti Bandırma Kazası Beyköy'de bulunan yün iplik fabrikasını 5 yıllığına kiralayarak bu amacını gerçekleştirmiştir (Ahenk, 6 Safer 1325/8 Mart 1323, Sayı: 3245, 3). Armitage, Bandırma Beyköy'de bulunan fabrikayı sadece kendi adına değil aynı zamanda İzmir'de halı ticaretiyle ilgilenen başka halı tüccarlarının iştirakiyle kiralamış, devralmıştır (Ahenk, 11 Cemaziyelevvel 1325/

9 Haziran 1323, Sayı: 3324, 3; Ahenk, 6 Safer 1325/ 8 Mart 1323, Sayı: 3245, 3).¹⁰

Sykes & Co. tarafından devralınan Beyköy'deki yün iplik fabrikası, Anadolu'da bulunan halı üretim merkezlerinin başlıca iplik tedarikçisi haline gelmiş ve 1907 yılına gelindiğinde Batı ve Orta Anadolu'da bulunan 14 halı üretim merkezinde kullanılan yün ipliğin % 84'ünü temin eder hale gelmiştir (Quataert, 1999: 265). Beyköy'deki bu fabrika yün iplik üretiminde ciddi bir tekelleşme sağlamakla beraber el ile iplik üretimine ciddi bir darbe vurmuş ve 1907 yılı itibariyle Batı Anadolu'da bulunan Akhisar, Demirci, Simav ve Gördes gibi yerlerde el ile iplik üretimini ortadan kaldırmıştır. El ile iplik üretimini ortadan kaldıran Beyköy yün iplik fabrikası aynı zamanda ürettiği yün iplikleri piyasa fiyatının yaklaşık %40 üzerinden satarak önemli kârlar elde etmiştir (SAC MECA OCM COL, Kutu: 5, No: 49, Memorandum; Ahenk, 9 Safer 1325/ 11 Mart 1323, Sayı: 3248, 2; Ahenk, 24 Cemaziyelahir 1325/ 22 Temmuz 1323, Sayı: 3361, 3).

Sykes & Co.'nun yün iplik üretimdeki bu hegemonyasına zamanla diğer şirketlerin halı üretim, ticaret ve ihracatındaki hegemonyası eşlik etmiştir. Buraya kadar açıklamaya çalıştığımız 6 halı ticaret evi, şirket, 20. yüzyılın ilk yıllarında bir zamanlar Osmanlı tebaası halı tüccarlarının elinde olan halı üretim ve ticaretini neredeyse tüm aşamalarıyla ellerine geçirmişler ve halıcılığı sadece Batı Anadolu'da bulunan halı üretim merkezleriyle sınırlandırmayarak Sivas'a kadar uzanan coğrafyaya yaymışlardır (Report for the year 1902 – 03 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna, 1904: 7). Bu şirketler bir taraftan halı üretimini yaygınlaştırırken diğer taraftan 1907 yılına kadar olan süreçte Anadolu menşeli halıların %70 – 75'ini satın alabilmekteydiler. 20. yüzyılın hemen başında önemli bir ticari sermaye biriktiren bu şirketler, ilgili dönemde Osmanlı halıcılığının en önemli şirketleri haline gelmişlerdir (Ahenk, 30 Cemaziyelvel 1325/ 28 Haziran 1323, Sayı: 3340, 2; SAC MECA OCM COL, Kutu: 5, No: 49, Memorandum). Açıklamaya çalıştığımız bu 6 halı şirketi, 20. yüzyılın başında Batı'da Osmanlı halılarına artan talebin farkında olarak halı ticaretinde rekabeti ortadan kaldırmak, Osmanlı halıların üretim ve ticaretinde kontrol sağlamak ve halıcılığı tekellerine almak için kendilerini lağvedip The

¹⁰ Ahenk Gazetesi'nin ilgili nüshalarında fabrikanın İzmir'de bulunan birtakım halı tüccarlarının iştirakiyle kiralandığı belirtilmektedir. Bu ortakların kim oldukları belirtilmemiştir. Bu fabrikanın ortaklarından ve halı tüccarlarından birinin Harold Frederick Giraud olduğunu biliyoruz. Bkz. SAC MECA OCM COL, Kutu: 6, No: 65, Sykes & Co. ile 30 Kasım 1907'de yapılan sözleşme.

Oriental Carpet Manufacturers Limited [OCM] adlı şirketi kurmuşlardır (Memorandum and Articles, 1907: 1 – 35).

1. The Oriental Carpet Manufacturers Limited'in Kuruluşu

20. yüzyılın başında halıcılıkta etkin rol oynayan yukarıda isimlerini verdiğimiz P. De Andria, Habif & Polako, T. A. Spartali, G. P. J. Baker, Sydney La Fontaine ve Sykes & Co. gibi şirketler II. Meşrutiyet öncesi Amerika ve Avrupa piyasalarında Osmanlı halılarına artan talebin farkında olarak bu talebi mümkün olan en kısa sürede karşılayabilecek ve halı üretim ve ticaretini hegemonyasına alarak Osmanlı halılarını yurt dışı piyasalarına ihraç edecek The Oriental Carpet Manufacturers Limited'i 16 Aralık 1907 tarihinde 400.000 Sterlin (£) sermaye ile kurmuşlardır. 16 Aralık 1907 tarihi itibarıyla tüzel kişilik kazanan OCM, limitet bir şirket olarak teşkil edilmiş olmakla beraber İngiliz kanun ve nizamlarına göre Londra'da kurulmuştur. İngiliz kanunlarına göre meydana getirilen OCM'nin genel merkezi İzmir'de bulunmaktaydı. Genel merkez olarak kullanılan iki katlı bina İzmir rıhtımında bulunuyordu. Bu bina hem idari işlerin yürütüldüğü hem de alt katında bulunan antrepo sayesinde Anadolu'nun iç kısımlarından gelen halıların muhafaza edildiği bir mekân olarak görev yapıyordu (Memorandum and Articles, 1907: 1 – 10; Ahenk, 11 Cemaziyelevvel 1325/ 9 Haziran 1323, Sayı: 3324, 2). OCM'yi kuran 6 kurucu halı ticaret evi, OCM'nin 1 Ocak 1908 tarihi itibarıyla halı üretimine başlayacağını kamuoyuna ilan ettikleri gibi kendileri adına da halı üretim ve ticareti yapmayacaklarını belirtmişler, diğer bir anlatımla kendilerini yeni şirketin kuruluşuyla tasfiye etmişlerdir. Kendilerini tasfiye eden 6 kurucu şirket, kendilerine ait olan ve 1907 yılının sonuna kadar aktif bir şekilde satış yapan Londra, Paris, Kahire ve İskenderiye gibi dünyanın farklı yerlerinde bulunan halı satış mağazalarını da OCM'nin üretim faaliyetlerine başladığı 1 Ocak 1908 tarihi itibarıyla tasfiye edip kapatmışlardır (SAC MECA OCM COL, Kutu: 11, No: 85, 1 Ocak 1908 tarihli T. A. Spartali & Co. ilanı; Yılmaz, 2020: 120 vd).

II. Meşrutiyet öncesi, 6 önemli halı ticaret evi, şirket tarafından 400.000 £ sermaye ile kurulan OCM'nin sermayesi her biri 5 £ nominal değerinde olan 80.000 arttırılabilir hisse senedinden meydana geliyordu (SAC MECA OCM COL, Kutu: 1, No: 2, The OCM Ltd, OGM of the 9th March 1909: 1 – 3; Memorandum and Articles, 1907: 6 – 7).¹¹ Kuruluş sermayesine kurucu şirketlerin ne kadar sermaye ile katılım sağladıkları belli olmamakla beraber, OCM'nin tüzel kişilik

¹¹ The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of başlıklı şirket olağan genel kurul toplantıları bundan sonraki referanslarda The OCM Ltd, OGM of the kısaltması ile verilecektir. Kaynakçada, bu kaynaklar ayrıntılı bir şekilde verilmiştir.

kazanmasından önce yapılan yazışmalarda kurucu şirketlerden her birinin sermayeye katılım sağladıkları anlaşılmaktadır. Buna göre her bir kurucu şirketin 40.000 £ değerinde nakit ya da emtiayı OCM'ye sermaye olarak yatırıp bunun karşılığında OCM'den 50. 000 – 60. 000 £ değerinde hisse senedi almak suretiyle kuruluş sermayesinin oluşturulacağı belirtilmiştir. Kuruluş sermayesine her bir şirketin katılım sağlayacağı ifade edilmişse de 1907 Mayıs ayında bu sürecin hâlâ belirsizliğini koruduğu anlaşılmaktadır. Kuruluş sermayesi, bu gelişmeler ışığında yukarıda açıkladığımız üzere teşkil edilmiş olmalıdır, bunun aksini ifade edebilecek herhangi bir kanıt veya belge de bulunmamaktadır (SAC MECA OCM COL, Kutu: 5, No: 49, Memorandum).

Kuruluş sermayesinin ne şekilde meydana getirildiğini açıklamaya çalışırken aynı zamanda üzerinde durulması gereken bir diğer husus ise OCM'nin kurulmasıyla birlikte sermayenin kurucu şirketler tarafından ne şekilde ödendiğiydi. OCM'nin kuruluşuyla beraber 400.000 £ sermayenin tümünün 6 kurucu şirket tarafından ödendiği anlaşılmaktadır. Kuruluş sermayesi tümüyle ödenen OCM'nin sermayesi A, B, C, D, E ve F isimleri altındaki hisse senetlerinden meydana geliyordu (SAC MECA OCM COL, Kutu: 11, No: 85, Notice, Revue Du Monde Musulman, Ekim 1907, Sayı: 10, 279; Pech, 1908: 255). OCM'nin sermayesi bu şekilde hisse senetlerine ayrılırken kurucu şirketlerin bu miktarda bir sermayeyi bir araya getirmesi, getirebilmesi dönemin süreli yayınlarında ve özellikle de İzmir basının da ciddi eleştirilere neden olmuştur. Bu eleştirilerin başını çeken *Ahenk* gazetesi OCM'yi kuran halı ticaret evleri, şirketlerin İzmir'e geldiklerinde herhangi bir zenginliğe sahip olmadığından yola çıkarak bunların Osmanlı halılarının üretim ve ihracatıyla önemli sermayeler biriktirdiğini dile getirmiştir (Ahenk, 15 Muharrem 1325/15 Şubat 1322, Sayı: 3227, 3; *Ahenk*, 2 Cemaziyelahir 1325/30 Haziran 1323, Sayı: 3342, 2).

Osmanlı halıcılığının 20. yüzyılın başındaki ticari boyutlarını anlamak için önemli bir gösterge olan şirket sermayesi, halıcılık ve farklı üretim alanlarında faaliyet gösteren diğer şirketlerle karşılaştırıldığında OCM'nin nasıl bir mali güce sahip olduğu daha iyi anlaşılır. OCM'ye tepki olarak gelişen ve 1907 yılında kurulan Uşak Osmanlı Halı Ticarethanesi/Şirketi, Uşaklı halı tüccarlarının yoğun katılımına rağmen sadece 50.000 Osmanlı Lirası miktarında bir kuruluş sermayesi ortaya koyabilmiştir (Ahenk, 20 Safer 1325/ 22 Mart 1323, Sayı: 3257, 3).Yine halıcılık alanında OCM ile rekabet etmek amacıyla 1910 yılında Uşak'ta meydana getirileceği belirtilen halı şirketinin sermayesi her biri 5 Osmanlı Lirası değerinde 15.000 hisseden meydana getirileceği diğer bir ifadeyle toplam sermayesinin 75.000 Osmanlı Lirası olacağı ifade edilmiştir (Köylü, 10 Ramazan 1328/ 1 Eylül 1326, Sayı: 620, 2 – 3). Yerli halı şirketlerinin dışında Osmanlı

coğrafyasında faaliyette bulunan M. H. Ekişler & Co. gibi yabancı halı şirketlerinin sermayeleri de OCM'nin mali gücü ve sermayesi karşısında oldukça düşük miktarlarda kalıyordu. 1912 yılında Londra'da kurulan M. H. Ekişler şirketinin sermayesi sadece 20.000 £ idi (Foreign Office [FO], TB 31.20465.120209, Memorandum and Articles of Association of M. H. Ekişler and Co. Limited). Halıcılık dışında faaliyet gösteren şirketlerden biri olan ve 1902 yılında Brüksel merkezli olarak kurulan *Industrial Company of Levant* [Şark Sanayi Şirketi]'nin sermayesi 1912 yılında 2.500.000 Frank diğer bir anlatımla 110.000¹² Osmanlı Lirasıydı (Annuaire Oriental, C. I, 1912: 191). Yukarıda isim ve sermayelerini verdiğimiz birçok yerli ve yabancı şirket özelinden de anlaşılacağı gibi OCM kuruluşu itibarıyla halı üretim ve ticaretinde hegemonya kurmak için önemli bir finansal güce sahip olarak ortaya çıkmıştır. Bu önemli finansal gücü arkasına alan OCM, 1 Ocak 1908 tarihi itibarıyla Anadolu'nun farklı mahallerinde halı üretim faaliyetlerine başlamıştır.

2. The Oriental Carpet Manufacturers Limited'in Halı Üretim Organizasyonu

Anadolu coğrafyasında 19. yüzyılın ikinci yarısından 1914 yılına kadar olan süreçte halı üretiminde en yaygın kullanılan üretim biçimlerinden biri eve iş verme veya İngilizce putting – out olarak isimlendirilen üretim sistemiydi (BOA. HR. TO. 225/54, 20 Mart 1857, 2 – 3; FO. 195/2134, Cumberbatch'den O'Conor'a, İzmir, 4 Aralık 1902). Bu üretim biçimi, Anadolu'da uzun bir tarihi geçmişe sahip olmakla beraber farklı üretim alanlarında uygulanmış ve özellikle kırsal alanda gelişme göstermiştir. Osmanlı vergi sisteminin dışında kalmak bu üretim biçiminin özellikle kırsal alanda yaygınlık kazanmasında itici bir güce sahip olmuştur (Quataert, 2001: 102; Sencer, 1969: 21 vd). Farklı üretim alanlarında faaliyet gösteren eve iş verme sistemi OCM tarafından üretim faaliyetlerine başladığı 1908'den I. Dünya Savaşı'na kadar etkin bir şekilde kullanılmış ve bu üretim biçimi sayesinde şirket halıcılıktan önemli kârlar elde etmiştir. Şirketin kâr oran ve miktarları 1908 yılından itibaren hatırı sayılır bir düzeye ulaşmıştır. OCM, 1908 yılındaki halı üretim faaliyetleri sonucu net 45.231 £ kâr elde etmiştir. Bu kâr miktarı şirketin kuruluş sermayesinin yaklaşık %11.3'üne tekabül etmekteydi ki şirket aynı zamanda 1908 yılı için şirket

¹² I. Dünya Savaşı'na kadar bir Fransız Frankı yaklaşık 0.044 Osmanlı Lirasına ya da 22.9 kuruşa tekabül etmekteydi. Fransız Frankı'nın Osmanlı Lirası'na dönüştürülmesi için şu kaynak kullanılmıştır. Bkz. Livre d'Adresses Médica – Pharmaceutiques des Principales Villes de la Turquie. 1911: 76 – 77.

hissedarlarına da %8 kâr payı vermiştir (SAC MECA OCM COL, Kutu: 1, No: 2, The OCM Ltd, OGM of the 9th March 1909: 3 – 5).

OCM'nin eve iş verme sistemini başarıyla uyguladığının kanıtı olan şirketin yıllık kâr miktarları 1908'den sonraki yıllarda da önemli artışlar kaydederek şirketin gelişmesine ivme kazandırmıştır. Bu gelişme ivmesinin önemli bir göstergesi olan 1909 yılındaki kâr miktarı net olarak 91. 482 £ idi. OCM, bu kâr oranıyla ticari faaliyetlerinin sadece ikinci yılında ana sermayesinin %22.8'ine tekabül eden bir kâr oranı yakalamış ve aynı yıl hissedarlarına da %15'lik bir kâr payı vermiştir (SAC MECA OCM COL, Kutu: 1, No: 2, The OCM Ltd, OGM of the 16th February 1910: 3 – 8). Verdiğimiz rakamlardan da anlaşılacağı üzere OCM, bu üretim biçimini benimseyerek önemli kârlar elde etmiş ve bu üretim biçiminde neredeyse hiçbir değişiklik yapmadan halı üretim faaliyetlerini Anadolu'da 1914 yılına kadar devam ettirmiştir (SAC MECA OCM COL, Kutu: 1, No: 2, The OCM Ltd, OGM of the 9th March 1909: 4).

OCM'ye önemli miktarda kâr getiren ve 20. yüzyılın başında şirketin Osmanlı halıcılığında tekelleşmesini sağlayan bu sistemin şirket tarafından nasıl ve ne şekilde uygulandığı konumuz açısından önemlidir. Klasik olarak tabir edebileceğimiz eve iş verme sistemi farklı şekillerde uygulansa da sistemin esası tezgâh sahibinin halı tüccarından nakit avans alması ve bunun sonucunda halı tüccarının istediği şekilde halıları üretmesine dayanıyordu. Bu çalışma ilişkisinde tezgâh sahipleri halı üretiminin tüm aşamalarında serbest bir şekilde hareket ederek ve istedikleri iplik, boya vb. malzemeleri kullanarak dokuyuculara halıları dokutturmaktaydı. Eve iş verme sisteminde uygulanan diğer bir çalışma ilişkisinde ise tezgâh sahibi halı tüccarından nakit avans yerine, halı üretiminde yün iplikleri boyamak için kullanılan boyayı almakta ve aldığı renkli boyalarla yün iplikleri hazırlayıp alınan siparişi halı dokuyucularına dokutturmaktaydı. Bu iki çalışma ilişkisinin dışında eve iş verme sistemi dâhilinde en fazla yaygınlık kazanan diğer bir çalışma ilişkisi daha bulunuyordu. Bu çalışma ilişkisinde halı tüccarı, tezgâh sahibine ne nakit avans ne de boya vermekte bunun yerine boyanmış iplikleri vererek halı üretiminde dokuyucuları aracı bir role indirgemıştır (Quataert, 1986: 479; Karakışla, 2002: 55 vd).

Dokuyucuların salt aracı role indirgelediği bu çalışma ilişkisi Osmanlı basınının da dikkatini çekmiş ve dönemin basını bu çalışma ilişkisine tepki göstermiştir. Basının dikkatinden kaçmayan bu çalışma ilişkisine, Osmanlı halı dokuyucularının sadece halı dokuyan aracı bir role indirgelediği ve bundan dolayı dokuyucuların üretimin dışına itildiği şeklinde eleştiriler getirilmiştir (Ahenk, 1 Cemaziyelahir 1325/ 29 Haziran 1323, Sayı: 3341, 2). Osmanlı halı dokuyucuları

için üretimin dışına atılmakla sonuçlanan bu çalışma ilişkisi, OCM tarafından I. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde acentelerinin bulunduğu halı üretim merkezlerinde uygulanmıştır (FO. 195/2331, Barnham'dan Lowther'e İzmir, 27 Nisan 1909; Yılmaz, 2020: 211 – 237). OCM, tarafından benimsenen bu çalışma ilişkisi, Uşak gibi önemli halı üretim merkezlerinde de önem kazanarak Osmanlı emekçileri için ciddi ekonomik girdaplara sebep olmuştur (BOA. DH. MUİ, 69/9, 22 Rebiülevvel 1328, 2).

Yukarıda açıkladığımız eve iş verme sistemi dâhilindeki üçüncü çalışma ilişkisini olduğu gibi benimseyen OCM, bunu uygularken acenteler tesisine gitmiştir. Şirketin 1909 yılında 15 farklı üretim merkezinde faaliyette olan 36 acentesi bulunmaktaydı. Bununla beraber bu acentelerle işbirliği içinde olup OCM için halı dokutturan halı tüccarları da bulunmaktaydı, bunların sayıları 1909 yılı itibarıyla Gördes'te 4, Uşak'ta 2 olmak üzere toplam 6 idi. Görüldüğü üzere şirket, 1 yıl gibi çok kısa bir süre içerisinde üretimi acenteler şeklinde organize ederek 1909 yılı itibarıyla 36 acente ve 6 halı tüccarına kendi adına halı dokutturmaya başlamıştır (FO. 195/2331, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 27 Nisan 1909). OCM, halı üretiminde başat bir konumuna geldiğinden 1909 yılında 36 olan acente sayısı daha sonraları artış göstererek 1911–12 yıllarında Anadolu'nun farklı mahallerinde bulunan 53 acenteye yükselmiştir. Batı Anadolu'da bulunan Uşak, Gördes ve Demirci gibi üretim merkezlerinde OCM'nin bu yıllarda 22 acentesinin bulunması, şirketin üretim faaliyetlerini izleyen 3 – 4 yıl içinde ne kadar hızlı bir şekilde örgütlenip halı üretimini kontrol ettiğini aynı zamanda şirketin üretimdeki tekelleşmesinin boyutlarını gözler önüne sermektedir (SAC MECA OCM COL, Kutu: 3, No: 10, Production des Agents & Agences de L'Interieur; SAC MECA OCM COL, Kutu: 3, No: 11, Production des Agents & Agences de L'Interieur D'Après Les Provenances).

OCM, 1911 – 12 yılları itibarıyla 53 acente ile Anadolu'da halı üretim faaliyetlerini devam ettirirken aynı zamanda halıcılığı Anadolu'nun en küçük yerleşim yerlerine kadar götürmüş, götürebilmiştir. Bu hususta, Konya'ya bağlı Sille, Gördes'e bağlı Borlu ve Denizli'ye bağlı Kadıköy/Babadağ gibi nahiye ve küçük yerleşim yerleri önem kazanmıştır. OCM bu amaçla, 1909 yılı itibarıyla Konya yakınlarındaki Sille'de Vassas & Stama Vayano ve Prodhromos Ananiadis adında iki acente ile yine Gördes'e bağlı Borlu nahiyesinde Hacı Halimzâde ve Kumpanyası ile Denizli Sancağı'na tâbi Kadıköy nahiyesinde N. A. H. Athanasoğlu adında birer acente tesis ettirmiştir. Her ne kadar Sille gibi yerleşim yerlerinde daha önceden de halıcılık yapılmaktaysa da OCM ile birlikte bu bölgelerde halı üretiminin acenteler şeklinde organize edilip üretim kapasitesinin artırıldığı söylenebilir (SAC MECA OCM COL, Kutu: 3, No: 10, Production des

Agents & Agences de L'Interieur; SAC MECA OCM COL, Kutu: 3, No: 11, Production des Agents & Agences de L'Interieur D'Apres Les Provenances).

Halı üretimini eve iş verme sisteminde acenteler şeklinde organize eden OCM, bu sistemin üretimdeki sürekliliğini sağlamak adına da önemli adımlar atmaktan geri durmamıştır. Şirket, halı üretiminin olmazsa olmazı olan ham maddelerin temininde merkezileşmeye gitmiş ve halı üretimine başladığı 1908 yılından itibaren yünün tedarik edilmesi için şubeler açmıştır. Bu şubelerin açıldığı yerlerden biri Eskişehir idi. Sykes & Co.'ya ait Bandırma Beyköy'de bulunan fabrikanın yün şubesi olan Eskişehir (SAC MECA OCM COL, Kutu: 6, No: 65, Sykes Co. ile 30 Kasım 1907'de yapılan sözleşme), yünün tedarik edilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Kurucu şirketlerden Sykes'ın ticari birikimi üzerinden Eskişehir'de yün ticaretine başlayan OCM'nin Eskişehir'i yün tedarik merkezi olarak seçmesinde küçükbaş hayvancılığın yaygın olması ile şehrin içinden geçen Porsuk Çayı'nın önemli bir katkısı olmuştur. Porsuk Çayı, Eskişehir ve çevresinden satın alınan yünün yıkanmasında önemli bir rol oynamış, bu açıdan su kaynaklarının varlığı ile bunun ticari amaçlı kullanımı OCM gibi halı üretiminde hegemonya kuran bir şirketin dikkatinden kaçmamıştır (FO. 195/2331, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 27 Nisan 1909; *Annuaire Oriental*, C. II, 1912: 1601; *Annuaire Oriental*, C. II, 1914: 1474). OCM'nin Eskişehir'de bulunan yün şubesi, şirketin yün ihtiyacını karşılamada önemli bir rol oynamış ve bu rol I. Dünya Savaşı'na kadar devam etmiştir (*Annuaire Oriental*, C. II, 1914: 1474). OCM'nin Eskişehir'deki yün ticareti 1914 yılına kadar devam etmekle beraber şirket bu dönemde satın alınan yünleri muhafaza etmek için depolar inşa etmiştir. Porsuk Çayı'nda erkeklerin gözetimindeki kadın işçiler tarafından yıkanan yünler, daha sonra kurutulmak üzere bu depolarda muhafaza edilmekteydi (<http://www.levantineheritage.com/ocm.htm> (Erişim tarihi: 18. 08. 2020)).¹³

OCM, eve iş verme sistemi dâhilinde yünü tedarik etmek için Eskişehir'de şube tesis etmiş olmakla beraber yün tedariki için acenteler de kurmuştur. Şirket bu amaçla Gördes ve Demirci gibi Batı Anadolu'da bulunan iki merkezde acenteler meydana getirmiş; bunun için Demirci'de Emir Mehmedzâde Rıza, Gördes'te ise Çiçekzâde Kemal adındaki yün tüccarları OCM için bölgeden yün temin etmişlerdir. OCM, bu şekilde hem Eskişehir'deki şube hem de Gördes ve Demirci'de meydana getirdiği acenteleri sayesinde yün temin ederek eve iş verme sistemi dâhilinde üretim faaliyetlerinin devamını sağlamıştır (FO. 195/2331,

¹³ Verilen kaynakta, OCM tarafından satın alınan yünlerin Porsuk Çayı'nda kadınlar tarafından yıkandığını gösteren fotoğraflar ile yünlerin muhafaza edildiği depoların fotoğrafları bulunmaktadır.

Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 27 Nisan 1909). OCM, halının ayrılmaz ham maddesi olan yünü yukarıda açıklamaya çalıştığımız şekilde temin ederken önemli miktarda yün ve yün ipliğini de depolarında muhafaza edebilmiştir. OCM'nin mali raporlarına yansıyan şekliyle şirketin 1908 yılında maliyet bedeli üzerinden 62. 999 £ değerinde yün ve yün ipliğini depolarında muhafaza ettiği anlaşılmaktadır (SAC MECA OCM COL, Kutu: 1, No: 2, The OCM Ltd, OGM of the 9th March 1909: balance sheet). Şirket, 1909 yılında da 59.139 £ değerinde yün ve yün ipliğini stoklarında bulundurmış; 1910 yılında ise ticari faaliyetlerinin genişlemesinin bir göstergesi olarak maliyet bedeli üzerinden 106.573 £ değerinde yün ve yün ipliğini başta Eskişehir'deki depo olmak üzere Anadolu'da bulunan depolarında muhafaza etmiştir (SAC MECA OCM, COL, Kutu: 1, No: 2, The OCM Ltd, OGM of the 16th February 1910: balance sheet; SAC MECA OCM COL, Kutu: 1, No: 2, The OCM Ltd, OGM of the 28th March 1911: balance sheet).

OCM, eve iş verme sisteminde ham maddelerin teminini yukarıda belirttiğimiz şekilde yaparken aynı zamanda ham maddelerin üretimini – yün iplik, boya – de merkezileştirmekten geri durmamıştır. Şirket bu amaçla üretim faaliyetlerine başladığı 1 Ocak 1908 tarihinden önce Sykes &Co.'nun elinde bulunan Bandırma Beyköy'deki yün iplik fabrikasını devralmıştır. Sykes, OCM'nin kurucu şirketlerinden biri olduğu için bu şirkete ait tüm mal, gayrimenkul ve üretim tesisleri OCM'ye devredilmiş ve bu satış işlemlerinin 31 Aralık 1907 tarihinden önce yapılacağı belirtilmiştir (SAC MECA OCM COL, Kutu: 6, No: 65, Sykes & Co. ile 30 Kasım 1907'de yapılan sözleşme). Daha sonraki kayıtlardan bu fabrikanın 1908 yılı itibariyle OCM'nin yönetimine geçtiği ve önemli bir yün iplik üreticisi haline geldiği anlaşılmaktadır (BOA. İ. HUS, 164/30, 13 Safer 1326, 1 – 2; Ahenk, 8 Zilhicce 1326/ 18 Kanun-ı Evvel 1324, Sayı: 3791, 3; Reports for the Year 1910 – 1911 on the Trade of Constantinople and District, 1912: 10).

Beyköy'deki fabrika, OCM'nin halı üretiminde tekelleşmesinde önemli bir paya sahip olmuş ve şirket, bu fabrikada ürettiği yün ipliklerin kullanımını Anadolu'da bulunan tüm acente, atölye ve şirket adına üretimde bulunan halı tüccarları için zorunlu tutmuştur. Acente, atölye ve halı tüccarlarına verilen bu ipliklerden şirket halıyı imal ve şirkete teslim edinceye kadar geçen süre zarfında iplik bedeline ek olarak %9 gibi önemli bir oranda faiz uygulamış ve dokuyucuları bunu ödemeye mecbur etmiştir (Halka Doğru Mecmuası, 1 Mart 1335, Sayı: 3, 13). Halı üretiminin tüm aşamalarında merkezileşmeyi sağlayan OCM'nin ürettiği yün ipliklerin hem kalitesi hem de fiyatı konusunda dönemin basınında ciddi eleştiriler yapılmıştır. OCM, özellikle yün ipliklerin satış fiyatında dönemin

piyasa koşullarının üzerinde bir politika izlemiştir. Meselâ, Gördes Kazasında el ile üretilen yün ipliklerin okkası 15 kuruşa, Batı Anadolu’da bulunan diğer üretim merkezlerinde ise ipliklerin okkası 15 – 18 kuruş aralığında satılırken OCM, Beyköy’de ürettiği yün iplikleri acente ve halı tüccarlarına 23 – 24 kuruşa satmıştır (Halka Doğru Mecmuası, 1 Mart 1335, Sayı: 3, 13; Ahenk, 9 Safer 1325/ 11 Mart 1323, Sayı: 3248, 2). Dönemin gözlemcilerinin dikkatinden de kaçmayan bu durum şu sözlerde ifadesini bulmuştur:

“ (...) Gördes kazasına gittiğim zaman halıcılar *yapağıdan mâmul ilmenin okkası on beş guruşa kadar* satıldığını ve *Karpet Kumpanyasının teşkilinden sonra ise kumpanyanın ilmenin kıyyesini sanatkârana yirmi dört guruşa verdiğini* (...)” (Halka Doğru Mecmuası, 1 Mart 1335, Sayı: 3, 13).

OCM’nin 1908 yılı itibariyle Bandırma’da ürettirdiği iplikleri zorunlu tutup yüksek fiyatlarla Anadolu’da bulunan acenteleriyle halı tüccarlarına satması ve bu anlamda iplik üretimini merkezileştirerek bir tekel halini alması kendisiyle beraber birçok sosyal sorunu da getirmiştir. Bu sosyal sorunlardan biri Uşak’ta meydana gelmiştir. Uşak kaza eşrafiyla farklı mesleklerden kişilerin katıldığı ve Mart 1908’de patlak veren bu sosyal tepkide, OCM’ye ait yün ipliklerin Uşak’a girişine izin verilmemiştir. OCM’nin Bandırma’da üretilen Uşak’a gönderdiği yün ipliklerin kazaya girişine izin verilmemesi üzerine İzmir İngiliz konsolosluğu ile Bursa konsolosluğu olayı protesto etmişlerdir (BOA. İ. HUS, 164/30, 13 Safer 1326, 1).

OCM, halı ham maddesi yün ipliğın üretimini Beyköy’de bulunan iplik fabrikası sayesinde merkezileştirirken yün ipliklerin boyanması için de Sykes & Co.’ya ait ve İzmir Mortakya’da bulunan boyahaneyi bu şirketten devralmıştır (SAC MECA OCM COL, Kutu: 6, No: 65, Sykes &Co. ile 30 Kasım 1907’de yapılan sözleşme). OCM’nin Mortakya’da bulunan bu boyahaneyi devralmasından önce bu boyahanenin dönemin modern makineleriyle donatıldığı ve 20. yüzyılın başında bu tür boyahanelerde yeni kullanılmaya başlanan buhar kazanlarında yün ipliklerin boyandığı şirket kayıtlarından anlaşılmaktadır (SAC MECA OCM COL, Kutu: 5, No: 49, Memorandum). Dönemin önemli boyahanelerden biri olduğu anlaşılan Mortakya’daki boyahane OCM, üretim faaliyetlerine başladığı ilk günden itibaren yün iplikleri anilin ve alizarin gibi sentetik boyarmaddelerle boyamıştır. OCM’nin anilin ve alizarin gibi sentetik boyarmaddeleri kullanmasının en önemli nedeni, doğal boyaların elde edilmesinin oldukça uzun bir zaman ve emek gerektirmesiydi. Halıcılıkta üretimi azami seviyeye çıkarmaya çalışan OCM gibi bir şirket/tekel, bu gerçeğin farkında olarak hareket etmiş ve daha önce Anadolu’daki halı üretim merkezlerinde

kullanılan Alman yapımı boyaları ithal ederek Bandırma'dan gönderdiği yün iplikleri Alman boyarmaddeleriyle boyatmıştır. Mortakya'daki boyahane kullanılarak anilin ve alizarin şirket tarafından Stuttgart yakınlarındaki Ludwigshafen'deki Badische – Anilin Soda Fabrikası'ndan ithal edilmektedir (FO. 195/2360, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 12 Nisan 1910).

OCM'nin bir İngiliz şirketi olmasına rağmen Alman boyalarını kullanmasının nedeni Almanya'nın 20. yüzyılın başında sentetik boyarmaddelerin üretiminde kazandığı uzmanlık ve yine bu boyaların İngiliz sentetik boyalarına göre daha ucuz ve kaliteli olmasıydı (Reports for the Year 1906 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna, 1907: 10). Yün ipliklerin boyanmasında Alman yapımı boyarmaddeleri kullanan OCM, boyarmaddelerin üretimi ile ilgili herhangi bir patente de sahip değildi (FO.195/2360, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 12 Nisan 1910). Şirketin her ne kadar Mortakya'daki boyahanesinde alizarini geliştirip yün iplikleri bu boya ile boyadığı iddia edilmişse de bunun tarihsel gerçeği yansıtmadığını belirtmemiz gerekir (Halka Doğru Mecmuası, 15 Şubat 1335, Sayı: 2, 9). Çünkü yukarıda da belirttiğimiz üzere OCM, yün iplikleri boyamak için Almanya'dan boya ithal ediyor ve bu boyalarla iplikleri boyadıktan sonra Anadolu'da bulunan acente, atölye ve halı tüccarlarına boyanmış bu iplikleri gönderiyordu (FO.195/2360, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 12 Nisan 1910). OCM'nin boyanmış iplikleri Anadolu'da bulunan halı üretim merkezlerine göndermesi birçok sosyal ve ekonomik sorunu da beraberinde getirmiştir. Bu sorunlardan biri, nebati/doğal boya kullanarak yün iplikleri boyayan ve bu şekilde hayatlarını idame ettiren Osmanlı emekçilerinin işsiz kalmasıydı. OCM'ye karşı toplumsal muhalefet görevi üstlenen Ahenk Gazetesi, OCM'nin boyacılıktaki tekeline karşı sert eleştiriler getirmekten geri durmayarak Osmanlı emekçileri için istenmeyen bu durumu:

“Bu sendika [OCM] Anadolu'da doğrudan doğruya halı nesci ve imali ve boyacılıkla idare-i ta'yiş eden yüzlerce kişilerle beraber odunculuk, yapak ticareti, ip imalatıyla iştigal eden binlerce erbâb-ı sanat ve maişeti az çok zarara uğratmıştır.” ifadelerini kullanarak tepkisini dile getirmiştir (Ahenk, 24 Cemaziyelahir 1325/22 Temmuz 1323, Sayı: 3361, 3).

Yukarıda verilen açıklamalardan da anlaşılacağı üzere OCM, halı üretiminin hem ham madde temininde hem de bunların üretiminde merkezleşme sağlayarak 20. yüzyıl Osmanlı ticari halıcılığında dikkate değer bir gelişme gösterebilmiştir. OCM, Anadolu – Osmanlı halıcılığını kendi tekeline alırken eve iş verme sistemi dışında manifaktür üretim olarak adlandırdığımız diğer bir ifadeyle atölyelerde de halı üretim faaliyetlerinde bulunmuştur (FO. 195/2331,

Barnham'dan Lowther'e İzmir, 27 Nisan 1909). OCM'nin benimsediği manifaktür üretim şekli aynı veya benzer işleri yapan çok sayıda zanaatkâr veya işçinin aynı sermayedar tarafından aynı yer, zaman ve mekânda çalıştırılmasıyla meydana getirilmiştir. Bu üretim şeklinde işçilerin her biri – yanında bulunan yardımcılılarıyla – yapılacak metanın tümünü meydana getirmekte ve yine işçiler, o metanın meydana gelmesi için gerekli olan farklı işlemleri sırasıyla gerçekleştirmekteydiler (Marx, 2017: 327 – 328). OCM, açıkladığımız bu üretim biçimini 1 Ocak 1908 tarihi itibarıyla benimsemiş ve şirketin 1909 yılı itibarıyla Anadolu coğrafyasında Isparta, Burdur, Sivas, Kırkağaç ve Mortakya [İzmir]'da bulunan halı atölyeleri bu şekilde halı üretiminde bulunmuşlardır. Bu halı atölyelerin olduğu mahallerde OCM'nin şubeleri ve bu şubelerin başında ise şube müdürleri bulunmaktaydı (FO. 195/2331, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 27 Nisan 1909).

OCM'nin 1909 yılındaki bu atölyeleri şirketin halı üretimindeki artışına paralel olarak zamanla artış göstermiştir. Yukarıdaki atölyelerle beraber OCM, 1910 yılında Maraş'ta da bir atölye tesis etmiştir (FO. 195/2360, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 14 Mayıs 1910). Şirketin halı üretim kapasitesini artırma çabalarının sonucu olarak 1910 yılında Maraş'ta tesis ettiği atölyeyi 1911 yılında Kayseri'de açılan halı atölyesi izlemiştir (FO. 195/2383, Barnham'dan to Lowther'e, İzmir, 28 Ekim 1911). Kayseri'de açılan atölyeyle birlikte OCM'nin 1911 – 12 yıllarında toplam 10 farklı yerde atölyeleri bulunmaktaydı. Bu atölyeler, 1- Burdur, 2- Isparta, 3- Sivas, 4- Kırkağaç [Manisa] 5- Maraş, 6- Haçin [Saimbeyli/Adana], 7- Urla [İzmir], 8 – Kayseri, 9 – Gördes, 10 – Mortakya [İzmir]'da bulunmaktaydı (SAC MECA OCM COL, Kutu: 3, No: 10, Production des Agents & Agences de L'Interieur; Ticaret ve Ziraat Nezareti 1329 – 1331 Seneleri Sanayi-i İstatistiki, 1333: 104).¹⁴

OCM'nin 1911 – 12 yıllarında toplam 10 farklı mahalde halı atölyeleri bulunduğunu tespit etmekle beraber, OCM'ye ait atölye sayısı Osmanlı sanayi istatistiğinde 8 olarak kaydedilmiş, Kayseri ve Gördes'teki atölyelerin isimleri verilmemiştir (Sanayi-i İstatistiki, 1333: 104). Kayseri ve Gördes'teki atölyelerin 1912 yılı itibarıyla aktif bir şekilde üretimde bulduklarını bildiğimiz gibi OCM'nin 1914 yılından önce herhangi bir halı atölyesini kapattığına veya bu atölyelerin kapandığına dair herhangi bir bilgi ve kayda rastlanmamıştır (SAC MECA OCM COL, Kutu: 3, No: 10, Production des Agents & Agences de

¹⁴ Ticaret ve Ziraat Nezareti tarafından hazırlanan Osmanlı Sanayi İstatistiği bundan sonra Sanayi-i İstatistiki kısaltması ile verilecektir.

L'Interieur; SAC MECA OCM COL, Kutu: 3, No: 11, Production des Agents & Agences de L'Interieur D'Après Les Provenances).

OCM, halı atölyelerini kapattırmadığı gibi daha sonraları bu atölyelerin sayısında kısmi bir artış söz konusu olmuştur. Kısmi artışın yaşandığı mahallerden biri Sivas'tı. Sivas'ın merkezinde 1911 – 12 yıllarında aktif bir şekilde üretimde bulunan atölye dışında 1912 yılından sonra Yenihan [Yıldızeli]'de OCM tarafından bir halı atölyesi daha tesis edilmiştir. Yenihan'da açılan atölyeyle birlikte şirketin I. Dünya Savaşı'ndan hemen önce Sivas'ta iki halı dokuma atölyesi bulunmaktaydı (BOA. DH. ŞFR, 475/68, 1 Haziran 1331, 1). OCM'nin Sivas ve Yenihan'daki halı atölyelerinin I. Dünya Savaşı'nın başlamasından yaklaşık bir yıl sonra - Haziran 1915'te - boş ve kullanılamaz durumda olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır (BOA. DH. ŞFR, 475/68, 1 Haziran 1331, 1). Savaş koşullarından kaynaklanan bu durum, OCM'nin savaş döneminde Anadolu'da bulunan tüm acente ve halı atölyeleriyle bağlantısının kopmasıyla sonuçlanmış ve şirketin Anadolu coğrafyasındaki üretimi ciddi bir darbe almıştır. Savaş sonrası dönemde OCM, Anadolu'daki üretimini savaş öncesi dönemdeki hacim ve miktara ulaştırma gayreti içinde olmuşsa da bu çabalarının bir sonuç vermediği anlaşılmaktadır (SAC MECA OCM COL, Kutu: 1, No: 2, The OCM Ltd, OGM of the 10th November 1920: 3 – 5; SAC MECA OCM COL, Kutu: 1, No: 2, The OCM Ltd, OGM of the 27th July 1921: 3 – 4).

3. The Oriental Carpet Manufacturers Limited'in İşçi Sayısı

1 Ocak 1908 tarihinde Anadolu coğrafyasında bulunan acente, atölye ve kendi adına halı üreten halı tüccarlarıyla halı üretimine başlayan OCM'nin toplam olarak ne kadar dokuma işçisi istihdam ettiği veya ettirdiğini tespit etmek güçtür. Bunun en önemli nedeni, eve iş verme sisteminin kırsal alanda yaygınlık kazanması ve bu üretim şeklinin bağımsız dokuyucular tarafından evlerde sürdürülüyor olmasıdır. Halı dokuyucu sayısının tespiti üretim biçiminin yapısından dolayı kolay olmasa da yerli ve yabancı bazı kaynaklardan yola çıkarak OCM'nin istihdam ettiği, ettirdiği işçi sayısını tespit etmeye ve işçi sayıları hakkında bilgi vermeye çalışacağız. Bu noktada, öncelikle şirketin kendisine ait atölyelerdeki işçi sayısını vermek önemlidir. Daha önce ifade ettiğimiz gibi 1908'den 1909 yılına kadar OCM'nin Isparta, Burdur, Sivas, Kırkağaç ve Mortakya'da olmak üzere 5 farklı yerde halı atölyeleri bulunmaktaydı (FO. 195/2331, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 27 Nisan 1909; FO. 195/2300, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 21 Ağustos 1908; Yılmaz, 2020: 298 – 304).

Bu atölyelerde özellikle Sivas ve Mortakya'daki atölyelerde çalışan işçi sayısı hakkında bilgi sahibi olabiliyoruz. Buna göre Sivas'ta bulunan atölyede 1911 yılında çoğu kadın olmak üzere 1.000 halı dokuyucusu çalışmaktaydı (Renin, 17 Recep 1329/1 Temmuz 1327, Sayı: 1030 – 15, 4). Bu atölyede 1911 yılında çoğu kadın olmak üzere 1.000 işçinin istihdam edilebilmesi şirketin Sivas'taki üretiminin boyutları hakkında önemli bir ipucu vermektedir. Sivas'la birlikte İşçi sayısını tespit edebildiğimiz bir diğer atölye Mortakya'daki halı dokuma atölyesidir. Mortakya'daki atölyede çalışan dokuyucuların sayısı 250 idi ve bunların hepsi kadın dokuyuculardan meydana geliyordu. Bu atölyede çalışan kadınlar, genellikle Mortakya ve yakın çevresinde bulunan Rumlardan oluşurken bu atölyede erkek işçilerin halı dokuyup dokumadıkları hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz (FO. 195/2300, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 21 Ağustos 1908; İttifak, 1 Şaban 1326/15 Ağustos 1324, Sayı: 12, 4; Quataert, 1999: 282). Sivas ve Mortakya dışındaki diğer üç atölyede şirketin ne kadar işçi istihdam ettiği, ettirdiği bilinmese de tahminlerimize göre her atölyede 250 – 300 arasında işçinin olduğu ve üretim faaliyetlerinin belirtilen sayıdaki işçiler ile mümkün olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü OCM, kendisine ait bu atölyelerdeki üretimi yakından takip etmek adına hem muhasebeci tutmuş hem de eksper, kontrolör görevlendirmiştir. Şirketin doğal olarak belli bir sayıdaki işçi ve tezgâh için bu tür kişileri görevlendirmesi beklenebilir. OCM'ye ait bu 5 atölyenin 1908 – 09 yıllarında işçi sayısının 2.000'in üzerinde olduğu tahmin edilmektedir (FO. 195/2331, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 27 Nisan 1909; FO.195/2300, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 21 Ağustos 1908).

OCM'nin yukarıda saydığımız atölyelerine ek olarak şirketin zamanla gelişen halı üretimine paralel olarak atölye sayısı ve bu atölyelerde çalışan işçi sayısı da doğal olarak artış göstermiştir. OCM'nin 1911 – 12 yıllarında Anadolu'nun farklı mahallerinde olmak üzere 10 tane halı atölyesi vardı, bu yıllarda aktif üretimde bulunan atölyeler Burdur, Isparta, Kırkağaç, Sivas, Maraş, Haçin, Urla, Kayseri, Gördes ve Mortakya'da bulunuyordu (SAC MECA OCM COL, Kutu: 3, No: 10, Production des Agents & Agences de L'Interieur). 1912 yılından sonra Sivas merkezinde bulunan atölyeye ek olarak Yenihan'da açılan atölye de eklenmiştir (BOA. DH. ŞFR, 475/68, 1 Haziran 1331, 1). Bu 11 atölyedeki işçi sayısının yaklaşık olarak 3.000'in üzerinde olduğunu düşünmekteyiz ki OCM'nin atölyeleriyle ilgili sınırlı nicel veriler de bu görüşümüzü desteklemektedir (SAC MECA OCM COL, Kutu: 3, No: 10, Production des Agents & Agences de L'Interieur; SAC MECA OCM COL, Kutu: 3, No: 11, Production des Agents & Agences de L'Interieur D'Après Les Provenances).

OCM, yukarıda belirttiğimiz atölyelerde 1911 – 12 yıllarında ve sonrasında 3.000'inin üzerinde halı işçisi istihdam ederken kendi adına üretimde bulunan acentelerinde sayıları on binleri bulan işçiler istihdam ediliyordu. OCM'nin işçi sayısının gözle görülür şekilde artış gösterdiği iki halı üretim merkezi bulunuyordu; bunlardan biri Uşak bir diğeri de Konya Vilâyeti'ydi. İşçi sayısındaki artışın en somut örneklerinden birini oluşturan Uşak'ta 1910 yılında 1. 200 tezgâhta 6.000 halı dokuyucusu OCM adına gece – gündüz demeden halı dokuyor, bu yıllarda Uşak'ta yapılan üretimin önemli bir bölümü yine şirket adına yapılıyordu (Catalogue General Officiel de la Section Ottomane, 1910: 39 – 40). Uşakla beraber işçi sayısının önemli bir artış kaydettiği mahallerden bir diğeri de Konya Vilayeti'ydi. 1912 yılında OCM'nin vilayet genelinde halı üretim faaliyetlerinde bulunduğu 4.000 tezgâhı ve bu tezgâhlarda çalıştırdığı 15. 000 – 20. 000 arasında kadın ve genç kızlardan oluşan dokuma işçisi bulunuyordu. Konya Vilayeti'ndeki bu tezgâhların çoğunluğu Akşehir, Sille, Konya merkez sancağı ile Niğde gibi mahallerde bulunuyordu (Levant Trade Review, Haziran 1912, C. II, Sayı: 1, 92; SAC MECA OCM COL, Kutu: 3, No: 10, Production des Agents & Agences de L'Interieur; SAC MECA OCM COL, Kutu: 3, No: 11, Production des Agents & Agences de L'Interieur D'Après Les Provenances). Konya ve Uşak gibi iki önemli üretim merkezinde 1910'lu yıllardan itibaren istihdam edilen işçi sayısı verilen rakamlardan da anlaşılacağı üzere 20.000'in üzerindeydi. OCM'nin sadece Uşak gibi bir üretim merkezinde 6.000 halı dokuyucusunu istihdam edebilmesi üretim kapasitesinin ulaştığı boyutları gözler önüne sermektedir (Catalogue General Officiel de la Section Ottomane, 1910: 39 – 40; Levant Trade Review, Haziran 1912, C. II, Sayı: 1, 92).

OCM'nin 1908 yılında yaklaşık 40.000 olan dokuma işçi sayısı (Güzel, 1984: 8), 1910'dan itibaren yurt dışından gelen halı talebi ve bu talebin şirket tarafından karşılama isteği sonucu artış göstermiş ve OCM'nin Anadolu'da bulunan tüm acente ve atölyelerindeki işçi sayısı 1910 yılında 50.000'in üzerine çıkmıştır. Anadolu'nun farklı mahallerinde bulunan bu 50 binin üzerindeki dokuyucuların önemli bir oranı - % 80 - 90 - genç kız ve kadınlardan meydana geliyordu. Bununla beraber halı üretiminin kontrol altında tutulması için erkek işçiler de üretimin belli aşamalarında görev alıyorlardı (SAC MECA OCM COL, Kutu: 1, No: 2, The OCM Ltd, OGM of the 16th February 1910: 5). OCM'nin kendi kayıtlarında 1910'daki işçi sayısı 50.000 üzerinde verilirken şirketin ürettiği halıların fotoğrafları, fiziki özellikleri, atılan düğüm sayısı ve imal edildiği yer hakkında bilgiler veren halı kataloğunda işçi sayısı 100.000, tezgâh sayısı da 20.000 olarak kaydedilmiştir. Her ne kadar OCM'nin halı kataloğu işçi sayısını 100.000, tezgâh sayısını da 20.000 olarak vermişse de bunun gerçeği

yansıtmadığını belirtmemiz gerekir. Katalog, Batılı müşterilerin dikkatini çekip beğenilerini kazanmak amacıyla OCM'nin üretim hacmi, işçi ve tezgâh sayısını olduğundan fazla göstermiştir (The Oriental Carpet Manufacturers Ltd Catalogue, ty).¹⁵ İlgili dönemde şirketin 100.000 işçi istihdam etmesinin mümkün olmadığını bir diğer önemli göstergesi ise 1910'lu yıllarda Anadolu coğrafyasında hem OCM hem de diğer yabancı şirketler adına halı dokuyan toplam dokuyucu sayısının bile bu rakamın altında kalmasıdır.¹⁶

OCM'nin işçi sayısı yukarıda açıkladığımız üzere 100.000 olmasa da şirketin 1910 yılından sonra da üretim faaliyetlerinin genişlemesine paralel işçi sayısının artış kaydettiği anlaşılmaktadır. Şirketin 1911 yılında 25 mahalde bulunan 53 acentesi ve atölyelerinde şirket adına halı dokuyan 50.000 – 60.000 arasında dokuma işçisi istihdam ettiği belirtilmiştir. OCM'nin Anadolu'da 1911 yılından itibaren 50 - 60.000 arasında işçi istihdam edebiliyor olması bu işçilerin aileleri de düşünüldüğünde şirketin Anadolu'da sayıları yüzbinleri bulan bir nüfusa geçim kapısı olduğunu göstermektedir (FO. 195/2383, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 13 Aralık 1911). OCM, halıcılıkta 1912 itibarıyla 50 - 60.000'e yakın işçiyi istihdam edebiliyorken kendisine ait Beyköy'deki yün iplik fabrikası, Mortakya'da halı atölyesi ile boyahane ve halı yıkama tesisinin de içinde bulunduğu üretim kompleksinde 1.000 işçi istihdam ediyordu. Verilen rakamlardan anlaşılacağı üzere OCM, 1911 yılında hem halı üretiminde hem de halı üretimi için gerekli olan ham maddelerin temini için sayıları on binleri bulan işçiler istihdam etmekten geri durmamıştır (FO. 195/2383, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 13 Aralık 1911).

1911 yılında halı üretimi için 50 – 60 bin arasında dokuma işçisi ve yine ham madde temini için 1.000 işçi istihdam edebilen OCM, bu yılın ilk yarısında – 1 Ocak /30 Haziran – yaklaşık 402. 942 m² halı ürettirmiştir. Bu üretimin 362.626 m² lik kısmı şirketin acenteleri tarafından imal edilirken 40.316 m² lik üretim şirketin halı atölyeleri tarafından gerçekleştirilmiştir (SAC MECA OCM COL, Kutu: 3, No: 10, Production des Agents & Agences de L'Interieur). OCM'nin 1911 yılının ikinci yarısında ne kadar halı ürettiğine dair elimizde

¹⁵ OCM'nin Fransızca yayımlanan bu katalogu şirket hakkında dikkate değer bilgiler vermekle birlikte ne zaman yayımlandığı bilinmemektedir. Katalog, şirket tarihinin görsel öğeleri açısından oldukça zengin bir muhtevaya sahiptir.

¹⁶ I. Dünya Savaşı'ndan önce hem OCM, Griffitt & Co., Maple & Co., gibi yabancı halı şirketler adına çalışan hem de bağımsız dokuyucuların sayısının 80.000'in üzerinde olduğunu tahmin ediyoruz. Bu tahminlerimiz şu kaynaklara dayanmaktadır: Sanayi-i İstatistiki, s. 104; SAC MECA OCM COL, Kutu: 1, No: 2, The OCM Ltd, OGM of the 16th February 1910: 5; Levant Trade Review, Haziran 1912, C. II, Sayı: 1, 92; The Times (London), 9 Mart 1909, Sayı: 38902, 7; The Times (London), 26 Mart 1910, Sayı: 38917, 10; Annuaire Oriental, C. II, 1912: 1899.

bir kayıt bulunmasa da şirketin 1911 yılı sonu itibariyle normal koşullar altında 800.000 m²'nin üzerinde halı üretiminde bulunduğunu düşünüyoruz (SAC MECA OCM COL, Kutu: 3, No: 10, Production des Agents & Agences de L'Interieur).¹⁷ OCM'nin 1911 yılından sonraki zaman diliminde işçi sayısında büyük dalgalanmalar yaşanmamış ve şirket 1912 yılının ilk yarısında 338.000 m²'lik bir üretim gerçekleştirmiştir. 1912 yılındaki üretimde kısmi bir azalma sözkonusu olmuşsa da bunun sebebi ham madde fiyatlarındaki artıştan kaynaklıdır. Üretim maliyetlerinin ham madde fiyatları nedeniyle yüksek olması şirketin üretim faaliyetleri üzerinde olumsuz bir etki bırakmış ve bu durum 1912 yılındaki halı satış fiyatlarını da etkilemiştir (SAC MECA OCM COL, Kutu: 1, No: 2, The OCM Ltd, OGM of the 27th June 1913: 4).

OCM'nin işçi sayısı ifade etmeye çalıştığımız gibi 1912 yılında 50 – 60 bin arasında iken, 1913 – 15 tarihli Osmanlı sanayi İstatistiğinde OCM'nin görüşü alındığı belirtilerek şirket adına çalışan işçi sayısı 15.000 olarak kaydedilmiştir. OCM'nin halı dokuyucu sayısını 15.000 olarak veren istatistik Anadolu'daki toplam dokuyucu sayısını ise 60.000 olarak tahmin edildiğini belirtmiştir. Sanayi istatistiğinin hem OCM'nin işçi sayısı hem de toplam işçi sayısı hakkında ileri sürdüğü sayılar daha sonra yapılan birçok araştırmaya da esas teşkil etmiştir (Sanayi-i İstatistiki, 1333: 104).¹⁸ Osmanlı sanayi istatistiği her ne kadar Osmanlı sanayiinin yoğunlaştığı bölgeler hakkında genel bir fikir verip, belli alanlardaki üretim miktarlarını tespit etmemizi mümkün kılarsa da OCM'nin işçi sayısı hakkında verdiği rakam gerçeği yansıtmaktan uzaktır. OCM'nin işçi sayısı istatistikte verilen sayının çok üstündeydi ki bunu birkaç somut veriyle açıklayabiliriz. Öncelikle, OCM'nin halı üretiminde lokomotif görevi gören Uşak'ta 1910'dan itibaren 1.200 tezgâhı bulunmakta ve 6.000 halı dokuyucusu da bu tezgâhlarda şirket adına halı dokumaktaydı (Catalogue General Officiel de la Section Ottomane, 1910: 39 – 40). OCM'nin 1912 yılında çoğu Akşehir, Sille, Konya merkez sancağı ile Niğde'de olmak üzere 4.000 tezgâhı bulunmaktaydı; bu 4.000 tezgâhta çalışan işçi sayısı ise 15 – 20. 000 arasında değişiyordu (Levant Trade Review, Haziran 1912, C. II, Sayı: 1, 92). Şirketin Sivas merkezinde bulunan halı atölyesi de 1911 – 12 yıllarında çoğu Ermeni genç kız ve kadınlarından oluşan 1.000 işçiyi istihdam ediyordu (Renin, 17 Recep 1329/1

¹⁷ OCM'nin 1911 yılı sonu itibariyle toplam 800.000 m² halı üretmesi mümkün gözükmektedir. Şirketin 1911 – 12 yıllarının ilk yarısındaki halı üretim miktarları birbirlerine yakındır, buradan yola çıkarak şirketin üretim hacim ve miktarının 1910'lu yıllarda birbirine yakın olduğu ve toplam üretimin de yukarıda ifade ettiğimiz gibi 800.000 m² olabileceği söylenebilir.

¹⁸ OCM'nin toplam işçi sayısını 15.000 olarak veren bazı kaynaklar için bkz. Erişçi, 1951: 12; Makal, 1997: 194; Eldem, 1994: 85; Pamuk, 2018: 140; Güzel, 1984: 8.

Temmuz 1327, Sayı: 1030 – 15, 4). Burada belirttiğimiz üç halı üretim merkezinde verilen rakamlar bile istatistiğin verdiği rakamların oldukça üzerindedir. Verilen bu bilgi ve rakamlar, OCM'nin I. Dünya Savaşı'ndan önce tüm Anadolu coğrafyasında 50 – 60.000 arasında değişen sayıda halı dokuma işçisi istihdam ettiğini ve bu işgücü sayesinde savaştan hemen önce 800.000 – 1.000.000 m² arasında değişen miktarda halı üretiminde bulunabildiğini göstermektedir.¹⁹

OCM'nin istihdam ettiği veya ettirdiği dokuma işçi sayısını bu şekilde tespit ederken aynı zamanda 1914'ten önce Anadolu'daki toplam halı dokuma işçi sayısını da bazı kaynaklar doğrultusunda tespit etmek OCM'nin üretimdeki önemini anlaşılması için elzemdir. Osmanlı sanayi istatistiği her ne kadar toplam dokuyucu sayısını 60.000 olarak tahmin edildiğini belirtmişse de (Sanayi-i İstatistiki, 1333: 104)²⁰ işçi sayısının verilen rakamın üzerinde olduğunu gösteren emareler bulunmaktadır. Öncelikle Griffitt & Co. gibi yabancı halı şirketleri 1850'lerden itibaren (BOA. HR. TO. 225/54, 20 Mart 1857, 2 – 3), Anadolu'da halı üretim faaliyetlerinde bulunmaktaydılar ve Griffitt bazen OCM ile aynı bazen de farklı yerlerde halı üretim faaliyetlerini devam ettiriyordu. Griffitt, Burdur ve Akşehir'de I. Dünya Savaşı'ndan hemen önce OCM ile beraber halı üretimini gerçekleştirmiş ve üretimi Akşehir'de tesis ettiği Haddecian gibi acenteler aracılığıyla Bermende gibi kırsal bölgelere de yayabilmiştir (Konya Vilâyet Salnamesi, H. 1332, M. 1330: 486 – 490). I. Dünya Savaşı'na kadar varlığını devam ettiren Griffitt'in (Annuaire Oriental, C. II, 1912: 1899), OCM ile savaş öncesine kadar üretim faaliyetlerini devam ettirmesi önemli bir husustur ve bu şirketin ne kadar işçi istihdam ettiği, ettirdiği bilinmemekle beraber varlığını savaş öncesi döneme kadar sürdürmesi Griffitt'in önemli miktarda dokuma işçisi istihdam ettirdiğini düşündürmektedir (Konya Vilâyet Salnamesi, H. 1332, M. 1330: 486 – 490; Annuaire Oriental, C. II, 1912: 1899).

Griffitt & Co. ile beraber Anadolu halı üretiminde etkin olan bir diğer şirket ise Maple & Co. idi (Annuaire Oriental, C. II, 1912: 1899). Bu önemli halı şirketi 19. yüzyılın son on yıllarından itibaren Osmanlı halıcılığına ilgi göstermiş ve Anadolu coğrafyasında üretim faaliyetlerinde bulunmuştur (The Times London, 21 Kasım 1891, Sayı 33488: 11; The Times London, 6 Ocak 1900, Sayı: 36032: 7). Maple & Co. şirketi, OCM ile eş zamanlı olarak Uşak, Kula ve Gördes gibi

¹⁹ Bu görüş ve iddiamız şu kaynaklara dayanmaktadır: SAC MECA OCM COL, Kutu: 1, No: 2, The OCM Ltd, OGM of the 16th February 1910: 5; FO. 195/2383, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 13 Aralık 1911; Anatolia, 1920: 97; Quataert, 2004: 1032.

²⁰ İstatistik Anadolu'daki toplam dokuyucu sayısı hakkında şu cümleyi kaydetmiştir: "Anadolu'da halı nesciyle meşgul umûm işçi miktarı 60.000 kadar tahmin olunur."

Batı Anadolu'daki halı üretim merkezlerinde eve iş verme sistemi dahilinde halı dokutturmaktaydı (The Times London, 9 Mart 1909, Sayı: 38902: 7; The Times London, 26 Mart 1910, Sayı: 38917: 10). Ticari varlığı ile halı üretim faaliyetlerini I. Dünya Savaşı'na kadar sürdüren Maple & Co.'nun ne kadar halı dokuyucusu istihdam ettirdiği de bilinmemektedir. Hem Griffitt ve Maple & Co. hem de kuşkusuz var olan diğer yabancı halı şirketlerinin varlıklarını 1914 yılına kadar devam ettirebilmiş olmaları bu yabancı şirketlerin önemli sayıda halı dokuyucusunu istihdam ettirmeleriyle mümkündür. Açıklamaya çalıştığımız sebeplerden dolayı savaş öncesi dönemde Anadolu'da hem OCM, Griffitt, Maple gibi yabancı halı şirketleri adına halı dokuyan hem de bağımsız olarak üretimde bulunan halı dokuyucu sayısının 80.000'in üzerinde olduğunu tahmin ediyoruz (The Times London, 9 Mart 1909, Sayı: 38902: 7; The Times London, 26 Mart 1910, Sayı: 38917: 10; Annuaire Oriental, C. II, 1912: 1899; Konya Vilâyet Salnamesi, H. 1332, M. 1330: 486 – 487, 490).²¹

4. The Oriental Carpet Manufacturers Limited'in Ücret Politikası

Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyıl ve daha sonraki süreçte genel olarak işçi ücretlerinin düşük olduğu kabul edilmektedir. Bazı Osmanlı iktisatçıları bu düşük ücret politikasının asıl sebebinin sermaye eksikliği olarak görmüşler, sermaye yokluğundan dolayı işçilere de daha az ücret verildiği gibi bir düşüncüyü paylaşmışlardır (Ohannes, Hicri 1297: 314 – 315). Osmanlı imalat sektörünün neredeyse tüm alanlarında hissedilen ücret düşüklüğü özellikle halıcılıkta daha belirgin bir hâl almış ve imparatorluk sathında işgücünün ucuzluğu halıcılığın yaygın olmasının en önemli sebepleri arasında gösterilmiştir (Report on the Trade of the Vilayets of Trebizond and Sivas for the year 1900, 1901: 30; Report for the year 1909 on the Trade of Smyrna, 1910: 11). Anadolu coğrafyasında halı üretimiyle hayatlarını idame ettirenlere verilen ücretler bölgeden bölgeye küçük farklılıklar göstermekle beraber genel olarak düşüktü. 20. yüzyıla doğru Demirci'de haftanın 7 günü halı dokuyan dokumacı bir kadın işçiye günlük 2.5 kuruş yevmiye verilmekteydi (Gökmen, 2007: 255 – 256). Yine 20. yüzyılın

²¹ Anadolu'daki halı üretim faaliyetleri eve iş verme sistemi çerçevesinde yürütüldüğü için tam bir sayı vermek mümkün değilse de yukarıda ifade ettiğimiz üzere Anadolu'daki toplam halı dokuyucu sayısının 80 binin üzerinde olması kuvvetle muhtemeldir. Bunun en önemli nedeni, yabancı şirketlerin üretimlerini devam ettirmeleridir. Bu şirketlerin üretim faaliyetlerini devam ettirmeleri için önemli bir işgücü gerektiği bilinen bir gerçektir. Bu iş gücünün miktarını tam olarak tespit etmek mümkün olamasa da sadece OCM'nin kendi başına 50 – 60 bin işçiyi istihdam ettirmesi, diğer yabancı şirketlerin de belli bir sayıda dokuma işçisini istihdam ettirdiğini düşündürmektedir. Bundan dolayı bu şirketler adına çalışan işçi sayısı ile bağımsız dokuyucuların sayısının 80 binin üzerinde olduğunu düşünüyoruz.

hemen başında Sivas'taki halı dokuyucularının aldıkları ücretlerin Demirci'den farklı olmadığı görülmektedir. Sivas'taki dokuyucular günlük 10 saatlik çalışma karşılığında 20 paradan 1 kuruşa kadar bir yevmiye, ücret alabiliyorlardı (Report on the Trade of the Vilayets of Trebizond and Sivas for the year 1900, 1901: 30; Revue Commerciale du Levant, 31 Ağustos 1900, Sayı: 161, 207).

20. yüzyılın hemen başındaki işçi ücretlerinden anlaşılacağı üzere dokuma işçilerinin ücretleri genel anlamda düşük seviyelerdeydi. Her ne kadar Osmanlı işçilerinin ücretleri 1896'dan 1908 yılına kadar olan 12 yıllık dönemde artış eğilimi göstermişse de (Boratav vd, 1985: 390 vd) bu artış eğiliminin halı dokuma işçilerini kapsadığını söylemek güçtür. II. Meşrutiyet öncesi dönemde halıcılığın ticarileştiği Konya'da halıcılıkta çalışan genç kız ve kadınlara 55 düğümüne bir para kadar bir ücret verilmekte, diğer bir anlatımla 1907 yılında Konya'da halı dokuyucusu bir kadın 2. 200 düğüm için ancak 1 kuruş kazanabilmekteydi. Bu dönemde Konya'da bulunan kadın işçiler, günlük ortalama 6.000 düğüm atabiliyorken bu çalışma karşılığında günlük olarak yaklaşık 2 kuruş 30 para kazanabiliyorlardı (Report for the year 1907 on the Trade of Constantinople and District, 1908: 28). II. Meşrutiyet öncesi Konya'dakine benzer bir ücret tablosu Sivas'ta da karşımıza çıkmaktadır. Sivas'ta yaşları 8 – 17 arasında değişen genç kızlar günlük 10 saatlik üretim faaliyetleri sonucu ve attıkları düğüm sayısına göre 10 para ile 4 kuruş arasında değişen bir ücret alıyorlardı (Revue Commerciale du Levant, 31 Mayıs 1907, Sayı: 242, 886). 20. yüzyılın ilk yıllarından 1908 yılına kadar olan dönemde işçi ücretleri yukarıda açıklamaya çalıştığımız gibi oldukça düşük seviyelerde izliyordu. OCM'yi Anadolu'da halı üretim faaliyetlerinde bulunmaya sevk eden temel faktörler arasında bu ucuz işgücü bulunmaktaydı. OCM, halı üretimine başladığı 1908 ve daha sonraki yıllarda Anadolu'da uygulanagelen bu düşük ücret politikasını devam ettirmiştir. Nitekim OCM'nin üretim faaliyetlerine başlamasından önce kurucu 6 şirket arasındaki rekabetten faydalanan işçiler iş değişikliği yaparak ücretleri kısmen yükseltme şansı buluyorlarken OCM'nin kuruluşuyla bu durum ortadan kalkarak işçi ücretleri düşme eğilimi göstermiştir (Revue Commerciale du Levant, 31 Mayıs 1907, Sayı: 242, 886).

OCM'nin teşkiliyle rekabet ortamının nasıl ortadan kalktığı ve şirketin teşkilinin işçi ücretlerini ne şekilde etkileyeceği üzerinde dönemin bir gazetesindeki şu sözler dikkat çekicidir:

“(...) Sendikanın tesisiyle, bunda dâhil-i ticarethanelerin hoşuna gitmeyen bu hâle nihayet verilmiş oluyor, çünkü halıların mübayaasında artık rekabet mevcut olmayacağından ticarethaneler âmillere teklif-i şerait edecekler ve simdiye değin tacirler âmillerin tekâlifini kabulde muzaddır kalır iken bundan

böyle bir aks olarak âmiller tacirlerin arzu ve tekâlifine serfûrû eyleyeceklerdir.”
(Ahenk, 1 Cemaziyelahir 1325/ 29 Haziran 1323, Sayı: 3341, s. 2).

OCM'nin kuruluş sürecinde başta işçi ücretleri olmak üzere birçok konuda kamuoyunda şirkete karşı olumsuz bir algının farkında olan OCM'nin ilk genel müdürü Albert Aliotti, kamuoyundaki bu algıyı kırmak ve bir noktada ortamı sakinleştirmek için Ahenk gazetesinde bir makale kaleme almıştır. Aliotti, bu makalesinde şirketin kurulmasıyla beraber halı dokuyucularının memnun edileceğini ayrıca şirketin kârı, temettüsü arttıkça işçileri ziyadesiyle memnun etmeye kararlı olduklarını belirtmiştir (Ahenk, 11 Cemaziyelevvel 1325/9 Haziran 1323, Sayı: 3324, 2). Her ne kadar OCM kuruluş sürecinde, Osmanlı dokuma işçilerini memnun edeceğini belirtmişse de şirketin işçilere verdiği ücretler ile çalışma koşulları işin hiç de öyle olmadığını göstermektedir. OCM'nin özellikle 1908 – 13 yılları arasında Anadolu'da gerçekleştirdiği üretim faaliyetlerinden kazandığı yüksek kâr oranlarında işgücünün çok düşük ücretlerle çalıştırılması önemli bir rol oynamıştır (BOA. DH. MUİ. 69/9, H. 22/03/1328, 2; Konya Vilâyet Gazetesi, 29 Mart 1326, Sayı: 1963, 2; Ahenk, 1 Cemaziyelahir 1325/29 Haziran 1323, Sayı: 3341, 2). OCM'nin yüksek kâr oranları yakalamasına sebep olan işçi ücretleri, birim alana yani arşın kareye atılan düğüm sayısına göre verilmekteydi, şirket atılan düğüm sayısına göre dokuma işçilerine günlük olarak ücret ödemekteydi. Bununla beraber, halının cinsine de 8,5 cm'lik [1 Rub'] uzunluk ve genişlikte bulunan düğümlerin sayısına göre değer biçiliyordu. Bir rub' yani 8,5 cm'lik birim alana ne kadar düğüm atılırsa bir halı o kadar ince ve sanatkârane kabul edilmekteydi (Sanayi-i İstatistiki, 1333: 104; Ökçün, 1997: 131).

Anadolu coğrafyasında uygulanagelmekte olan düğüm sayısına göre verilen işçi ücretleri, OCM'nin üretim faaliyetlerine başlamasından sonra %40 – 50'ye varan oranlarda bir düşüş göstermiştir. İşçi ücretlerinin önemli oranlarda düşüş gösterdiği merkezlerden biri OCM'nin halı atölyesi ile acentelerinin bulunduğu Isparta idi. Isparta'da OCM'nin üretim faaliyetlerine geçmesinden önce dokuyuculara 40 – 50 düğüme bir para verilirken OCM'nin kuruluşu ve halı üretimine başlamasından sonra aynı ücret 65 – 70 düğüme verilir olmuştur (Konya Vilâyet Gazetesi, 29 Mart 1326, Sayı: 1963, 2). Diğer bir ifadeyle OCM öncesi dönemde, 1600 – 1800 düğüme bir kuruş işçilik ücreti verilirken OCM ile beraber bu ücret 2600 – 2800 düğüme bir kuruş olarak tenzil edilmiştir. OCM tarafından işçi ücretlerinin nasıl düşürüldüğünü en net şekilde açıklayan satırlar Konya Vilâyet Gazetesi'nde yer almıştır. Gazete Osmanlı emekçileri için istenmeyen bu durumu:

“Isparta’da halıcılık san’atı oldukça müterakkî olub ücret-i imâliyye olarak amele kırk nihâyet kırk beş düğümüne bir para aldığı halde bilâhire İzmir’de sendikalar teşkiliyle 65, 70 düğümü bir paraya tenzîl edildiğinden (...)” sözleriyle açıklamıştır (Konya Vilâyet Gazetesi, 29 Mart 1326, Sayı: 1963, 2).

OCM’nin uyguladığı düşük ücret politikası sadece Isparta gibi üretim merkezleriyle sınırlı kalmamış aynı zamanda şirketin üretimde bulunduğu diğer mahallerde de uygulanmış ve tepkiyle karşılanmıştır. OCM’nin uyguladığı bu düşük ücret politikası 1908 yılında Mortakya’da bulunan atölyede çalışan 250 kadar kadın dokuyucuyu rahatsız etmiş ve bu işçiler 21 Ağustos 1908 tarihinde greve gitmişlerdir. Greve katılan dokuma işçilerinin temel talepleri oldukça düşük olan işçi ücretlerinin artırılmasıydı (FO. 195/2300, Barnham’dan Lowther’e, İzmir, 21 Ağustos 1908; İttifak, 1 Şaban 1326/15 Ağustos 1324, Sayı: 12, 4; Quataert, 1999: 282). OCM’nin Mortakya’daki atölyesi dışında Uşak’ta bulunan acenteleri için de aynı ücret politikasını takip ettiğini görmekteyiz. Anadolu halıcılığının merkezi olan Uşak’ta 1910 yılında OCM’ye ait 1.200 tezgâhta 6.000 dokuma işçisi (Catalogue General Officiel de la Section Ottomane, 1910: 39 – 40), şirket adına üretim yapıyordu. Şirket çoğu kadın olan bu işçilere 1 kuruş 20 para gibi bir ücret veriyordu ki bu ücret Osmanlı kayıtlarına da yansdığı şekliyle *açlıktan telef olmamak kadar bir ücret* demektir. Bu ücret politikası, 100 düğümüne 1 para şeklinde de anlaşılabilir, Uşak’taki dokuyucuların bu ücreti kazanabilmek için günde ortalama 6.000 düğüm atmaları gerekiyordu (BOA. DH. MUİ. 69/9, H. 22/03/1328, 2).

OCM’nin 1910 yılında Uşak’ta uyguladığı bu düşük ücret politikası 1911 yılına gelindiğinde Sivas’ta Mortakya’da olduğu gibi önemli sorunları beraberinde getirmiştir. 1911 yılının Temmuz ayı ortalarında OCM’nin Sivas’taki atölyesinde bulunan 1.000 kadar dokuma işçisi ücretlerin düşüklüğünden dolayı greve gitmiştir. Sivas’taki bu grevin esas tetikleyicisi şirketin insanları açlığa mahkûm eden düşük ücret politikasıydı (Renin, 17 Recep 1329/1 Temmuz 1327, Sayı: 1030 – 15, 4). OCM, Isparta, Mortakya, Uşak ve Sivas’ta uyguladığı bu düşük ücret politikasını diğer tüm acente ve atölyelerinde de uygulamaktaydı. Örnek olarak, şirketin Maraş’taki atölyesinde çalışan 8 – 10 yaşındaki kız çocuklarına günlük 1.5 – 2 kuruş arasında değişen bir ücret verilmekteydi (Atalay, Hicri 1339: 162). OCM’nin Anadolu’nun dört bir tarafında uyguladığı bu düşük ücret politikası dönemin gözlemcilerinin de dikkatinden kaçmamıştır. Bu gözlemciler, şirketin halı üretimini daha önceden halıcılıkla iştigal etmeyen ancak halıyı daha ucuza dokuyan en küçük yerleşim yerlerine kadar götürmeye çalıştığını belirtmişlerdir (Atalay, 1967: 44).

OCM uyguladığı bu düşük ücret politikası sayesinde halıcılıktan 1908 yılında yani üretim faaliyetlerinin ilk yılında net 45. 231 £, 1909 yılında net 91. 482 £, 1910 yılında 93. 517 £ net kâr elde ederken (SAC MECA OCM COL, Kutu: 1, No: 2, The OCM Ltd, OGM of the 9th March 1909: 3 – 5; SAC MECA OCM COL, Kutu: 1, No: 2, The OCM Ltd, OGM of the 16th February 1910: 3 – 8; SAC MECA OCM COL, Kutu: 1, No: 2, The OCM Ltd, OGM of the 28th March 1911: 6 – 8 ve balance sheet), atölye ve acentelerinde uyguladığı düşük ücret politikasını meşrulaştırma yoluna gitmiştir. Şirketin 17 Nisan 1912 tarihinde yapılan 4. olağan genel kurul toplantısında Osmanlı – Anadolu halılarının üretilmesi ve OCM'nin bu üretimden istediği sonuçları alabilmesi için yetenekli ve işini bilen dokuyucuların yetiştirilmesi gerektiğinin altı çizilmiş bunun ise zamanla mümkün olduğu belirtilmiştir. OCM, istenilen çeşit, boyutta halıların üretilmesi için halı dokuyucularının birkaç yıl boyunca çok miktarda ham maddeyi israf ettiklerini ve bundan dolayı da işçi ücretlerinin görece düşük olabileceğine kanaat getirmiştir. OCM, işçi ücretlerinin düşük olması, olabilmemesinin bir diğer nedenini ise halı üretim merkezlerinin her tarafa yayılmasını göstermiştir. Anadolu'nun farklı mahallerine dağılmış üretim merkezlerinde halı üretimini devam ettirmek maliyetleri arttırdığından işgücünün görece daha ucuz olması gerektiği şirket yöneticileri tarafından ifade edilmiştir. OCM yöneticilerinin bu şekilde düşüncelerinin şirket için birtakım ekonomik nedenleri bulunmaktaydı. Öncelikle Anadolu'ya yayılan üretim merkezlerinde tezgâhların kurulması, bu merkezlerden halıların toplanması için komisyoncuların gönderilmesi gibi işler için şirket yüklü miktarda para ödüyordu. Şirket bu ekonomik nedenlerden dolayı işçi ücretlerinin düşük olabileceğini düşünmüş ve bu düşünce uygulamada da kendisini göstermiştir (SAC MECA OCM COL, Kutu: 1, No: 2, The OCM Ltd, OGM of the 17th April 1912: 5 – 6).

OCM yöneticileri, her ne kadar birtakım gerekçeler öne sürerek Osmanlı dokuyucularının daha ucuz istihdam edilmesi gerektiğine kanaat getirse de şirketin hem Osmanlı Anadolu'sunda hem de İran'da Hemedan gibi halı üretim merkezlerinde yoğun bir emek sömürüsü gerçekleştirdiği kayıtlardan anlaşılmaktadır. OCM, 1911 yılında Hemedan'da kurduğu atölyesinde halı dokuyan İranlı genç kadınlara sadece 0. 75 – 1. 5 kuruş arasında değişen miktarda bir ücret veriyordu (Journal of the Central Asian Society, C. IX, 1922: 67). OCM verdiğimiz rakamlardan da anlaşılacağı üzere hem Osmanlı hem de İran coğrafyasındaki üretim faaliyetlerinde yoğun bir emek sömürüsü gerçekleştirmiştir. Bu emek sömürüsü şirketin çok kısa bir sürede halıcılıktan nasıl önemli kârlar elde ettiğini de açıklamaktadır. OCM'nin halı dokuma işçileri üzerinden sürdürdüğü bu sömürü politikasının resmi kayıtlara yansısından daha

yoğun olduğunu belirtmemiz gerekir. Şöyle ki, Osmanlı işçi ücretleri hakkında genel bir fikir veren Osmanlı sanayi istatistiğinde belirtilen işçi ücretleri OCM'nin verdiği ücretlerden çok daha yüksek gösterilmiş ve bu ücretler literatürde de genel bir kabul görmüştür. İstatistikte verilen rakamlar her ne kadar genel kabul görmüş olsa da verilen rakamların dönemin işçi ücretleri hakkında gerçeği yansıtmadığı anlaşılmaktadır. İstatistik, Uşak'taki dokuma işçilerine 5 – 6.000 düğüm için 2. 2 – 2. 7 kuruş arasında bir ücret verildiğini belirtilmişse de (Sanayi-i İstatistiki, 1333: 104), OCM gerçekte Uşak'taki dokuma işçilerine günlük 5 – 6.000 düğüm için sadece 1 kuruş 20 para gibi bir ücret vermiştir (BOA. DH. MUI. 69/9, H. 22/3/1328, 2; Yılmaz, 2020: 305 – 310). Uşak gibi halı üretiminde lokomotif görevi gören bir mahaldeki işçi ücretleri, şirketin ücret politikasının ne kadar insan dışı olduğunu ve emek sömürsünün yoğunluğunu yansıtmaktadır.

5. The Oriental Carpet Manufacturers Limited İşçilerinin Çalışma Koşulları

20. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda imalat sektöründe çalışan işçilerin çalışma koşulları hakkında çok az şey bilinmekle beraber I. Dünya Savaşı'ndan sonra değişen ekonomik ve siyasi koşullar nedeniyle işçilerin hem çalışma koşulları, yaşam standartları hem de işçi ücretleri savaş öncesi döneme oranla düşüş göstermiştir (General Report on the Trade and Economic Conditions of Turkey for the year 1919, 1920: 70). I. Dünya Savaşı'ndan sonra değişen ekonomik koşullarla ücret, yaşam standartları daha da kötüleşen işçilerin özellikle de dokuma işçilerinin 20. yüzyılın ilk yıllarında çalışma koşulları oldukça iptidaiydi. Halıcılığın bu dönemde gelişme gösterdiği mahallerden biri olan Demirci'de kadın işçiler haftanın 7 günü çalışmak zorunda kalıyorlardı (Gökmen, 2007: 255 – 256). Yine halıcılığın önemli merkezlerinden Sivas'ta yüzyılın hemen başında kadın dokuyucular günde 10 saat çalışmak zorunda kalıyorlardı. Sivas'taki bu 10 saatlik çalışma süresi ortalama bir süreyi ifade ederken uzun yaz günlerinde bu çalışma süreleri daha da artıyordu (Revue Commerciale du Levant, 31 Ağustos 1900, Sayı: 161, 207). Sivas'taki bu çalışma koşulları II. Meşrutiyet öncesi döneme kadar devam etmiş ve 1908'den hemen önce de kadın işçiler günde 10 saat halı dokumak zorunda kalmışlardır. Sivas'taki kadın işçilerin yaş aralığı genellikle 8 – 17 yaş arasında değişmekle beraber bu genç kitle hem ucuz işgücünü meydana getirmiş hem de halı üretiminin ayrılmaz bir parçası olarak üretim faaliyetlerini devam ettirmiştir (Revue Commerciale du Levant, 31 Mayıs 1907, Sayı: 242, 886).

20. yüzyılın başında Demirci ve Sivas gibi halı üretim merkezlerindeki çalışma süre ve koşullarının benzerlerine Uşak'ta da şahit olunmaktaydı. Uşak'ta

yüzyılın başında halı dokuyan kadın ve genç kızların çalışma koşullarının çok kötü olduğu, tezgâhların sağlığa uygun bir şekilde kurulmadığı, işçilerin gıda yetersizliği yaşadıkları ve bu işçilerin haftanın 6 günü çalışarak hayatla hiçbir bağlarının kalmadığı bizzat ilgili dönemde bunları tecrübe edip gören gözlemciler tarafından dile getirilmiştir (Atalay, 1967: 69 – 70). 20. yüzyılın ilk yıllarında Anadolu'nun farklı bölgelerinde bulunan halı üretim merkezlerinin çalışma süre ve koşullarının genel bir çerçevesini çizmeye çalışırken benzer koşulların OCM'nin üretim faaliyetlerine başladığı 1908 ve sonraki yıllarda da devam ettiğini görmekteyiz. OCM'nin hem düşük ücret politikasına hem de çalışma koşullarına ilk tepki şirketin Mortakya'daki atölyesinden gelmiştir. 21 Ağustos 1908 tarihinde Mortakya'daki halı atölyesinde bulunan 250 kadın ile aynı tesiste bulunan boyahanedeki çalışan 50 boya işçisi hem işçi ücretlerinin düşüklüğü hem de çalışma koşullarının kötülüğünden dolayı greve gitmişlerdir (FO. 195/2300, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 21 Ağustos 1908; İttifak, 1 Şaban 1326/ 15 Ağustos 1324, Sayı: 12, 4; Quataert, 1999: 282). Mortakya'daki bu koşulların OCM'nin diğer üretim merkezlerinde de benzer özelliklere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Şirketin Orta Anadolu'da bulunan halı üretim merkezlerindeki çalışma koşullarının çok kötü olduğunu bilâkis 21 Nisan 1908 tarihli Konya Vilâyet Gazetesi'nden öğreniyoruz. Gazetenin aşağıda verdiğimiz satırları dönemin halı işçilerinin çalışma koşulları, çalışılan mekânın fiziki özellikleri ve işçilerin sağlığı hakkında kayda değer bilgiler vermektedir:

“(...) Halı destgâhlarında işleyen kızların aldıkları vaziyetin ne kadar fenâ olduğunu defaâtle sana söyledim. Bu bâbda yapılacak bir şey varsa o da destgâh sahibleri gerek destgâhları ve gerek vaz' olundukları mahalli hıfzu's sıhha kavâidine muvâfık olmak üzere tertib eylemeğe sıhhat-i umûmiyye nâmına mecbur olub aksi takdirde mes'ûliyyet-i maneviye ve vicdâniye kendilerine âid olduğunu zikr eylemekdir.” (Konya Vilâyet Gazetesi, 8 Nisan 1324, Sayı: 1864, 2).

Orta Anadolu'daki çalışma koşulları, OCM'nin bölgedeki birçok halı üretim merkezinde benzer nitelikler gösteriyordu. OCM adına Isparta'da halı üretimi yapan kadın halı dokuyucuların rutubetli yerlerde çalıştığı ve bunun onların sağlığı üzerinde olumsuz etkiler bıraktığı kaydedilmiştir. Halı dokuyan kadınların daha sağlıklı ve uygun ortamlarda çalışmalarını için bir amele sandığının kurulması gündeme getirilmiş, amele sandığının kurulmasının yanında Isparta'daki halı tezgâhlarının işçilerin sağlığına uygun bir şekilde yerleştirilmesi ve halı dokuyucularının daha sağlıklı koşullar altında iş görmeleri için gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir (Konya Vilâyet Gazetesi, 29 Mart 1326, Sayı: 1963, 2). Verilen açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Isparta'daki sıhhi koşulların işçilerin çalışmasına uygun olmadığı ve bu durumun ciddi anlamda

işçilerin sağlığını tehdit ettiği anlaşılmaktadır. Isparta'daki sıhhi koşulların fenalığı yanında halı üretiminde çalışan 8 – 9 yaşlarındaki çocuk işçilerin de ciddi sorunlar yaşadığı görülmektedir. I. Dünya Savaşı'ndan önce günde ortalama 10.000 düğüm atabilen çocuk işçilerin ciddi bir emek sömürüsüyle karşı karşıya oldukları ve bu çocukların fiziksel, bedensel kapasitelerinin çok üzerinde çalıştırıldıkları anlaşılmaktadır (Jeancard, 1919: 66 – 67).

Isparta'daki benzer çalışma koşullarının OCM'nin diğer halı üretim merkezlerinde de devam ettiği gözlemlenmektedir. Bu üretim merkezlerinin başında gelen Uşak'taki çalışma koşulları ile işçi ücretlerinin insanı isyan ettirecek düzeyde kötü olduğu kaydedilmiştir (BOA. DH. MUİ. 69/9, H. 22/03/1328, 2). Uşak'taki çalışma süreleri, 1910'lu yıllarda Batı'dan gelen halı talebi karşısında geceleri de kapsayacak şekilde genişletilmiştir. OCM adına üretim yapan 1. 200 kadar tezgâhta çalışan kadınlar, bu yıllarda gece – gündüz demeden çalışmaya ve çoğu zaman gece saatlerinde başlarına tenekeden yapılmış lambalar takarak Batılı müşteriler için halı dokumaya devam etmişlerdir. Şirketin halı üretiminin 800.000 m²'yi bulduğu bu yıllarda Uşak ve çevresindeki kadın dokuyucular günün 12 – 14 saatini halı dokumakla geçirmekteydiler (BOA. DH. MUİ. 69/9, H. 22/03/1328, 2; Atalay, 1967: 44; Catalogue General Officiel de la Section Ottomane, 1910: 39 – 40).

Çalışma süre ve koşulları açısından Uşak'takine benzer bir duruma Maraş'ta da şahit olunmaktadır. Bilindiği üzere OCM, 1910 yılında Maraş'ta bir halı atölyesi tesis etmiş ve bu yıldan itibaren bölgedeki üretim faaliyetleri bu atölyede devam ettirilmiştir (FO. 195/2360, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 14 Mayıs 1910). 1910 yılından itibaren üretime başlayan bu atölyede halı dokuyan kızların yani çocuk işçilerin yaş aralığı 8 ila 10 arasında değişirken bu çocuk işçilerin bölgede yerleşik olan Ermenilerden meydana geldiği anlaşılmaktadır. Bu atölyede çalışan çocuk işçiler, günde 1. 5 – 2 kuruş kazanabilmek için en az 8 saat çalışmak zorunda kalıyordu. Sekiz saatlik bu süre ortalama bir mesaiyi ifade ederken uzun yaz günlerinde halı dokuyan bu çocuk işçilerin çalışma süreleri 10 – 12 saat arasında değişebiliyordu (Atalay, Hicri 1339: 162 – 163). Görüldüğü üzere çocuk işçiliği halı üretiminin ayrılmaz bir parçası haline gelmiş ve OCM'nin birçok atölye ve acentesinde çocuk işçiler üretimde etkin rol oynamışlardır. Bu noktada şirketin Niğde'de bulunan acentesinde de halı üretim faaliyetlerinin çocuk emeğine dayalı olarak yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Konya Vilayeti'ne bağlı Niğde Kazası'nda OCM'nin acentesi olarak Jean Çolakıs adında bir halı tüccarı üretim faaliyetlerinde bulunuyordu (SAC MECA OCM COL, Kutu: 3, No: 10, Production des Agents & Agences de L'Interieur). Niğde'deki üretim faaliyetleri Çolakıs'ın atölyesinde 80 kadın dokuma işçisi tarafından

gerçekleştiriliyor ve bu atölyede çalışanların çoğunluğu bölgede yerleşik olan Rum ve Ermenilerden meydana geliyordu. Niğde'deki atölyede her ne kadar gayrimüslim kadınlar üretimi gerçekleştirmişse de bu kadınların yanında 7 – 8 yaşlarında çocuk işçilerin de üretim faaliyetlerinde buldukları bilinmektedir. Niğde gibi 1910'lu yıllarda önemli bir halı üretim merkezine dönüşen bir mahalde gayrimüslim kadınların halıcılıkta etkin rol oynamalarının öncelikli sebebi Müslüman kadınların kamusal alana çıkamamaları, kamusal alanda istedikleri gibi hareket edememeleri ve Müslüman kadınlara yönelik toplumsal norm ve kabuller olarak düşünülebilir. Müslüman kadınların kamusal alanda hareket alanlarının sınırlı olduğu ilgili dönemde bölgeyi ziyaret edip gözlemleyen seyyahlar da onaylamaktadır (SAC MECA OCM COL, Kutu: 3, No: 10, Production des Agents & Agences de L'Interieur; Konya Vilayet Salnamesi, H. 1332, M. 1330, s. 493; Horvath, 1997: 77 – 78).

Niğde'deki çalışma koşullarının Kayseri'de de benzer bir tablo çizdiği görülmektedir. Bilindiği üzere OCM, 1911 yılında Kayseri'de bir halı atölyesi tesis etmişti (FO. 195/2383, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 28 Ekim 1911). Bu atölyedeki üretimin, halı dokuma işçilerinin sağlığını göz ardı ederek devam ettirildiği ve yine çalışma koşullarının çok kötü olduğu sürekli olarak dile getirilmiştir (Kurmuş, 1974: 132 – 133).

Buraya kadar ifade etmeye çalıştığımız ve verdiğimiz örneklerden de anlaşılacağı üzere OCM adına halı dokuyan çoğunluğu kadın ve çocuk işçilerden oluşan ve Anadolu'nun farklı yerlerinde halı üretiminde bulunan işçilerin çalışma koşullarının birçok açıdan sorunlu olduğu anlaşılmaktadır. Esas amacı, daha çok üretim yapmak olan ve bu amacı asıl niteliklerinden biri haline getiren OCM'nin, işçilerin çalıştığı mekânların fiziksel özellikleri, bu mekânların sıhhi koşulları, çalışma saatlerinin normal kabul edilebilecek düzeyde tutulmaya çalışılması ve çocuk işçi istihdamını önleyen tedbirler alması beklenemezdi. Şirket bu noktada işçilerin daha sağlıklı bir şekilde çalışmalarını sağlayacak neredeyse hiçbir girişimde bulunmamıştır. OCM gibi Osmanlı halıcılığında 1910'lardan itibaren bir tekel haline gelen bir şirketin Osmanlı emekçilerinin çalışma koşullarını düzeltmek bir yana var olan iptidai sistemi devam ettirmekten başka bir şey yapmadığı bilakis şirket kayıtlarından anlaşılmaktadır. Osmanlı halı dokuma işçilerinin sağlıklı koşullar altında üretim yapmasına olanak sağlamayan OCM, çalışma koşullarının fenalığı yüzünden birçok işçinin hastalıklar yaşamasına sebep olmuştur. İplik tozlarının akciğerleri etkilemesi, gün ışığı görmeden geçirilen uzun saatler ve fiziksel kapasitenin üstünde çalıştırılmak gibi etkenlerden dolayı Osmanlı halı dokuma işçilerinin akciğer hastalıklarına yakalanma riski bu dönemde oldukça yüksek olmuştur (SAC MECA OCM COL,

Kutu: 1, No: 2, The OCM Ltd, OGM of the 9th March 1909, s. 4; Halka Doğru Mecmuası, 1 Mart 1335, Sayı: 3, s. 14).

Sonuç

The Oriental Carpet Manufacturers Limited [OCM] veya Osmanlı kaynaklarının diliyle Şark Halı Kumpanyası'nı konu edindiğimiz araştırmamızda OCM'nin kuruluş sürecinden önce, kurucu şirketlerin 19. yüzyıl Osmanlı halıcılığının üretim ve ticaretinde etkin bir rol oynadıkları anlaşılmaktadır. Kurucu altı şirket, 20. yüzyılın başında Osmanlı – Anadolu halılarına Batıdan artan talebin farkında olarak bu talebi en kısa sürede karşılayabilmek ve Osmanlı halıcılığının üretim ve ticaretini hegemonyasına alarak onları yurt dışı piyasalarına ihraç etmek için 16 Aralık 1907 tarihinde OCM'yi teşkil etmişlerdir. 16 Aralık 1907 tarihinde tüzel kişilik kazanan OCM, 1862 – 1907 tarihli İngiliz şirketler yasasına [The Companies Act, 1862 – 1907] göre limitet bir şirket olarak tescillenmiş ve merkezi de Londra olarak kaydedilmiştir. Londra merkezli olarak kurulan bu önemli halı şirketi, 1 Ocak 1908 tarihi itibarıyla Anadolu coğrafyasındaki üretim faaliyetlerine başlamış ve Anadolu'nun muhtelif yerlerinde acente ve atölyeler tesis ederek üretim faaliyetlerini I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesine kadar başarılı bir şekilde devam ettirebilmiştir. OCM, 1914 yılına kadar ki halı üretim faaliyetlerini acenteleri aracılığıyla eve iş verme veya diğer bir isimle putting – out sistemi aracılığıyla yürütmüştür. Farklı üretim alanlarında uygulanmakta olan eve iş verme sistemi II. Meşrutiyet'ten I. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde şirket tarafından sistematize edilerek OCM'nin kayda değer kârlar elde etmesini sağlamıştır. OCM, eve iş verme sistemi dâhilinde uygulanmakta olan ve Anadolu'daki halı üretim merkezleri tarafından bilinen bir çalışma ilişkisi sayesinde bu üretimi yaygınlaştırabilmiştir. Bu çalışma ilişkisinde OCM, tezgâh sahiplerine ne nakit avans ne de boya vermiş; bunun yerine boyanmış yün iplikler vererek halı dokuyucularını aracı konuma indirgemıştır. Verdiği boyanmış yün iplikleri kendisine ait Bandırma Beyköy'deki yün iplik fabrikasında üreten OCM, aynı iplikleri yine Mortakya'daki boyahanede boyayarak bu ipliklerin kullanımını Anadolu'da bulunan tüm acente ve atölyeleri için zorunlu tutmuştur. OCM'nin bu tekelci anlayışı kendi adına halı üretiminde bulunan acentelerin ve üretim merkezlerinin sayılarını arttırmış ayrıca Anadolu'nun farklı mahallerine yayılan acente ve atölyelerin üretim kapasiteleri de şirketin uyguladığı bu sistem sayesinde artış göstermiştir.

OCM, 1909 yılında Anadolu'nun 15 farklı halı üretim merkezinde 36 acente ile üretim faaliyetlerini devam ettirirken aynı zamanda bu acentelerle işbirliği içinde olan 6 halı tüccarı da OCM için halı üretim faaliyetlerinde

bulunmaktaydı. Verilen rakamlardan da anlaşılacağı üzere kuruluşundan sadece 1 yıl sonra eve iş verme sisteminin şirket tarafından başarılı bir şekilde organize edilebildiği anlaşılmaktadır. OCM'nin halı üretimindeki tekel ve hegemonyasına paralel olarak eve iş verme sistemi dâhilinde halı ürettirdiği acentelerin sayısı ilerleyen zamanlarda artış göstermiştir. 1909 yılında 36 olan acente sayısı 1911 – 12 yıllarına gelindiğinde 25 farklı mahalde 53 acenteye yükselmiştir. Batı Anadolu'da bulunan Uşak, Demirci ve Gördes gibi yerler OCM'nin eve iş verme sistemini en iyi şekilde organize ettiği yerlerin başında gelmekteydi. Şirket sadece bu üç üretim merkezinde 22 acente tesis ederek 1910'lu yıllarda bu bölgelerdeki üretim faaliyetlerini kontrolü altına almıştır. Bu örnek bile OCM'nin 3 – 4 yıl gibi görece kısa bir süre içerisinde üretimi nasıl organize edebildiğinin en somut örneklerinden birini oluşturmaktadır. OCM'nin Anadolu'nun dört bir tarafında tesis ettiği bu acenteler, 1911 yılının ilk yarısında toplam 362. 626 m², 1912'nin aynı döneminde ise 282. 300 m² halı üretmişlerdir.

OCM, halı üretiminin önemli bir kısmını eve iş verme sistemi dâhilinde acenteleriyle üretirken aynı zaman da manifaktür üretim olarak adlandırdığımız atölyeler tesis ederek de halı üretiminde bulunmuştur. OCM, üretim faaliyetlerine başladıktan sonra 1909 yılında 5 halı atölyesine sahipti. Bu halı atölyeleri Isparta, Burdur, Sivas, Kırkağaç ve Mortakya'da bulunuyordu. Şirketin atölye sayısı acente sayısı ile beraber artış göstermiş ve 1909 yılında 5 olan atölyesi sayısı 1911 – 12 yıllarına gelindiğinde 10'a yükselmiştir. 1909 yılındakilere ek olarak Maraş, Haçin, Urla, Kayseri ve Gördes'te de bahsedilen yıllarda halı atölyeleri tesis edilmiş, 1912 yılından sonra da Sivas Yenihan [Yıldızeli]'de bir halı atölyesi daha meydana getirilerek OCM'nin atölyelerine dâhil olmuştur.

OCM, 1911 – 12 yıllarında 25 farklı mahaldeki 53 acente ile yine kendisine ait 10 atölyede yaklaşık 800.000 m² halı üretimi gerçekleştirmiştir. Şirket bu üretimi gerçekleştirirken önemli miktarda işgücünü üretim faaliyetleri için istihdam ettirebilmiştir. Üretim faaliyetlerinin ilk yılında (1908) yaklaşık 40.000 işçi istihdam eden OCM, 1910'dan itibaren yurt dışından gelen talep doğrultusunda acente ve atölyelerinde çalışan işçi sayısını 50.000'in üzerine çıkarmıştır. Anadolu'nun farklı mahallerindeki acente ve atölyelerde bulunan bu işgücünün önemli bir kısmı genç kız ve kadınlardan oluşmaktaydı. OCM, halı üretim faaliyetlerini devam ettirdiği kimi bölgelerde – Maraş, Haçin, Niğde ve Kayseri gibi – bu işgücüne gayrimüslim genç kız ve kadınları da dâhil etmiş, edebilmiştir. OCM'nin işçi sayısı 1910 yılından sonra da üretimdeki başat rolüne paralel olarak artış göstermiş ve şirketin 53 acentesi ve atölyelerinde şirket adına I. Dünya Savaşı öncesi dönemde 50.000 – 60.000 arasında değişen sayıda işçi halı üretim faaliyetlerinde bulunmuştur. OCM'nin I. Dünya Savaşı öncesi dönemde

50 – 60.000 arasında değişen dokuma işçisi istihdam edebilmesi bu işçilerin aileleri de düşünüldüğünde şirketin Anadolu’da sayıları yüzbinleri bulan bir nüfusu istihdam edebildiğini göstermektedir.

OCM, 1914 öncesi sayıları on binlerle ifade edilen bir işgücü istihdam ederken bu işçilere oldukça düşük ücretler vermiştir. OCM, bu noktada II. Meşrutiyet öncesi Anadolu’daki halı üretim merkezlerinde uygulanan düşük ücret politikasını takip etmiş ve bu düşük ücret politikasını 1908’de üretim faaliyetlerine başladığında da uygulamıştır. OCM’yi Anadolu’da halı üretim faaliyetlerinde bulunmasına sevk eden temel sebepler arasında bu ucuz işgücü bulunuyordu. Nitekim OCM’nin kuruluşundan önce 6 kurucu şirket arasında devam eden rekabetten faydalanan Osmanlı dokuma işçileri kısmen de olsa ücretlerini yükseltme şansı bulurken şirketin teşkilinden sonra bu şansını kaybetmiş ve 1908’den sonra dokuma işçilerinin ücretleri düşme eğilimi göstermeye başlamıştır. OCM, kendisine önemli miktarda kâr getiren işçi ücretlerini birim alana diğer bir anlatımla arşın kareye atılan düğüm sayısına göre vermiştir. Şirket atılan düğüm sayısına göre dokuma işçilerine günlük bir ücret vermekteyken halıcılıkta daha önce uygulanmakta olan düğüm sayısına göre işçi ücretlerinin belirlenip verilmesi OCM’nin halı üretim faaliyetlerine başlamasıyla beraber %40 – 50’lere varan oranlarda düşüş göstermiştir. Bu düşüşün en somut örneklerinden birini Isparta’daki işçi ücretleri göstermektedir; OCM öncesi dönemde 1600 – 1800 düğümüne 1 kuruş işçilik ücreti alınırken OCM ile beraber 2600 – 2800 düğümüne 1 kuruş işçilik ücreti alınır olmuştur. Isparta’daki benzer bir durum Uşak’ta da tecrübe edilmiştir. Uşak’taki işçilere 1910’lu yıllarda 1 kuruş 20 para gibi bir ücret verilmekteydi ki bu ücret Osmanlı kaynaklarına geçtiği şekliyle açıktan telef olmamak kadar bir miktar demektir. Osmanlı emekçileri, insanlık dışı bu ücretleri kabule zorlanırken işçilerin bu ücreti kazanabilmek için günde 6.000 düğüm atması gerekiyordu. OCM, Osmanlı dokuma emekçileri üzerinden ciddi bir emek sömürsü gerçekleştirmiş ve bu işçilerin yine çok kötü koşullar altında çalışmasına sebep olmuştur. Dokuma işçilerinin çalıştığı fiziki mekânların sağlığa uygun olmaması, tezgâhların işçilerin bedensel pozisyonlarına göre kurulmaması, çalışma saatlerinin uzunluğu gibi birçok olumsuzluğa göğüs germek zorunda kalan Osmanlı işçileri, birçok kaynakta da belirtildiği üzere insanı isyan ettirecek koşullarda halı üretimini gerçekleştirmiş ve bu olumsuz koşullardan dolayı da başta akciğer hastalıkları olmak üzere birçok hastalığa yakalanma riski ile karşı karşıya kalmışlardır.

Kaynaklar

I - Arşivler

1- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]

Sadaret Mektubi Kalemi Evrakı [A.} MKT]

BOA. A.} MKT. 42/22, 20 Cemaziyelevvel 1262.

BOA. A.} MKT. 65/98, 22 Safer 1263.

Cevdet iktisat [C. İKTS].

BOA. C. İKTS. 31/1520, 29 Rebiülahir 1262.

Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi [DH. MUI]

BOA. DH. MUI, 69/9, 22 Rebiülevvel 1328.

Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi [DH. ŞFR]

BOA. DH. ŞFR, 475/68, 1 Haziran 1331.

Hariciye Nezareti Tercüme Odası [HR. TO]

BOA. HR. TO. 225/54, 20 Mart 1857.

İrade Hususi [İ. HUS].

BOA. İ. HUS, 164/30, 13 Safer 1326.

2- St. Antony's College Middle East Centre Archive Oriental Carpet Manufacturers Ltd Collection [SAC MECA OCM COL]

SAC MECA OCM COL, Kutu: 1, No: 2, The Oriental Carpet Manufacturers Ltd,
Ordinary General Meeting of the 9th March 1909.

SAC MECA OCM COL, Kutu: 1, No: 2, The Oriental Carpet Manufacturers Ltd,
Ordinary General Meeting of the 16th February 1910.

SAC MECA OCM COL, Kutu: 1, No:2, The Oriental Carpet Manufacturers Ltd,
Ordinary General Meeting of the 28th March 1911.

SAC MECA OCM COL, Kutu: 1, No: 2, The Oriental Carpet Manufacturers Ltd,
Ordinary General Meeting of the 17th April 1912.

SAC MECA OCM COL, Kutu: 1, No: 2, The Oriental Carpet Manufacturers Ltd,
Ordinary General Meeting of the 27th June 1913.

SAC MECA OCM COL, Kutu: 1, No: 2, The Oriental Carpet Manufacturers Ltd,
Ordinary General Meeting of the 10th November 1920.

SAC MECA OCM COL, Kutu: 1, No: 2, The Oriental Carpet Manufacturers Ltd,
Ordinary General Meeting of the 27th July 1921.

SAC MECA OCM COL, Kutu: 3, No: 10, Production des Agents & Agences de
L'Interieur.

SAC MECA OCM COL, Kutu: 3, No: 11, Production des Agents & Agences de
L'Interieur D'Après Les Provenances.

SAC MECA OCM COL, Kutu: 3, No: 5, Matthew Lee, History of The Oriental
Carpet Manufacturers Ltd.

SEC MECA OCM COL, Kutu: 3, No: 9, 21 Temmuz 1907 tarihli Albert Aliotti
İmzalı belge.

SAC MECA OCM COL, Kutu: 5, No: 49, Memorandum.

SAC MECA OCM COL, Kutu: 6, No: 65, Sykes & Co. ile 30 Kasım 1907'de
yapılan sözleşme.

SAC MECA OCM COL, Kutu: 6, No: 65, 9 Kasım 1914 tarihli Amerika İstanbul
Başkonsolosu G. Bie Ravndal'a verilen dilekçe.

SAC MECA OCM COL, kutu: 11, No: 85, 1 Ocak 1908 tarihli T. A. Spartali &
Co.'nun kendini tasfiye ettiğine dair ilanı.

SEC MECA OCM COL, Kutu: 11, No: 85, Notice.

Memorandum and Articles of Association of the Oriental Carpet Manufacturers
Limited, Yer yok, 1907.

3- İngiliz Dışişleri Bakanlığı Arşivi [Foreign Office [FO]]

FO. TB 31.20465.120209, Memorandum and Articles of Association of M. H.
Ekisler and Co. Limited.

FO. 195/2134, Cumberbatch'den O'Conor'a, İzmir, 4 Aralık 1902.

FO. 195/2300, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 21 Ağustos 1908.

FO. 195/2331, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 27 Nisan 1909.

FO. 195/2360, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 12 Nisan 1910.

FO. 195/2360, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 14 Mayıs 1910.

FO. 195/2383, Barnham'dan to Lowther'e, İzmir, 28 Ekim 1911.

FO. 195/2383, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 13 Aralık 1911.

Yayımlanmış Kaynaklar

1- İngiliz Konsolosluk Raporları

Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report on the Trade of the Vilayets of Trebizond and Sivas for the year 1900, Londra, 1901.

Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the Year 1902 -03 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna, Londra, 1904.

Diplomatic and Consular Reports Turkey. Reports for the Year 1906 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna, Londra, 1907.

Diplomatic and Consular Reports Turkey. Reports for the Year 1907 on the Trade of Constantinople and District, Londra, 1908.

Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the Year 1909 on the Trade of Smyrna, Londra, 1910.

Diplomatic and Consular Reports Turkey. Reports for the Year 1910 – 1911 on the Trade of Constantinople and District, Londra, 1912.

Department of Overseas Trade – General Report on the Trade and Economic Conditions of Turkey for the Year 1919. (1920). (Ed: Captain C. H. Courthope – Munroe).

2- Ticaret ve Ziraat Nezareti 1329 – 1331 Seneleri Sanayi-i İstatistiki, Matbaa-i Amire, İstanbul 1333.

3- Vilayet Salnameleri

Konya Vilayet Salnâmesi, Hicri 1332, Miladi 1330, İstanbul: Cihan Matbaası.

Gazete ve Dergiler

Ahenk, 15 Muharrem 1325/15 Şubat 1322, Sayı: 3227.

Ahenk, 16 Muharrem 1325/16 Şubat 1322, Sayı: 3228.

Ahenk, 6 Safer 1325/8 Mart 1323, Sayı: 3245.

- Ahenk, 9 Safer 1325/ 11 Mart 1323, Sayı: 3248.
- Ahenk, 20 Safer 1325/ 22 Mart 1323, Sayı: 3257.
- Ahenk, 11 Cemaziyelevvel 1325/9 Haziran 1323, Sayı: 3324.
- Ahenk, 30 Cemaziyelevvel 1325/28 Haziran 1323, Sayı: 3340.
- Ahenk, 1 Cemaziyelahir 1325/29 Haziran 1323, Sayı: 3341.
- Ahenk, 2 Cemaziyelahir 1325/30 Haziran 1323, Sayı: 3342.
- Ahenk, 24 Cemaziyelahir 1325/ 22 Temmuz 1323, Sayı: 3361.
- Ahenk, 8 Zilhicce 1326/ 18 Kanun-ı Evvel 1324, Sayı: 3791.
- Annuaire Oriental, C. IX, 1889 – 1890.
- Annuaire Oriental, C. I, 1912.
- Annuaire Oriental, C. II, 1912.
- Annuaire Oriental, C. II, 1914.
- Halka Doğru Mecmuası, 15 Şubat 1335, Sayı: 2.
- Halka Doğru Mecmuası, 1 Mart 1335, Sayı: 3.
- İttifak, 1 Şaban 1326/15 Ağustos 1324, Sayı: 12.
- Journal of the Central Asian Society, 1922, C. IX.
- Konya Vilâyet Gazetesi, 8 Nisan 1324, Sayı: 1864.
- Konya Vilâyet Gazetesi, 29 Mart 1326, Sayı: 1963.
- Köylü, 10 Ramazan 1328/1 Eylül 1326, Sayı: 620.
- Levant Trade Review, Haziran 1912, C. II, Sayı: 1.
- Renin, 17 Recep 1329/1 Temmuz 1327, Sayı: 1030 – 15.
- Revue Commerciale du Levant Bulletin Mensuel de la Chambre de Commerce Française de Constantinople, 31 Ağustos 1900, Sayı 161.
- Revue Commerciale du Levant Bulletin Mensuel de la Chambre de Commerce Française de Constantinople, 31 Mayıs 1907, Sayı: 242.
- Revue Du Monde Musulman, Ekim 1907, C. III, Sayı: 10.
- The Times London, 21 Kasım 1891, Sayı: 33488.
- The Times London, 6 Ocak 1900, Sayı: 36032.

The Times London, 9 Mart 1909, Sayı: 38902.

The Times London, 26 Mart 1910, Sayı: 38917.

Kitap, Makale ve Tezler

Anatolia (1920), Londra, H.M. Stationery Office No: 59.

ATALAY, Besim (H. 1339), *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, İstanbul, Matbaa-i Amire.

ATALAY, Besim (1967), *Türk Halıcılığı ve Uşak Halıları*, Yayın yeri yok, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

BEYRU, Rauf (2011), *19. Yüzyılda İzmir Kenti*, İstanbul, Literatür Yayınları.

BORATAV, Korkut, ÖKÇÜN, A. Gündüz ve PAMUK, Şevket (1985), “Ottoman Wages and the World – Economy, 1839 – 1913” , *Review (Fernand Braudel Center)*, 8 (3), 379 – 406.

ELDEM, Vedat (1994), *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ERİŞÇİ, Lütfi (1951), *Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi*, İstanbul, Kutulmuş Basımevi.

Exposition Universelle et Internationale de Bruxelles 1910, Catalogue General Officiel de la Section Ottomane (1910), Bruxelles, Imprimerie Scientifique.

GENÇ, Mehmet (2012), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul, Ötüken Neşriyat.

GİRAUD, Edmund H (1934), *Family Records. A Record of the Origin and History of the Giraud and Whittall Families of Turkey*, Londra, Adams Bros. and Shardlow.

GÖKMEN, Ertan (2007), *Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Demirci kazası*, İzmir, Demirci Belediyesi Kültür Yayınları.

GÜZEL, Mehmet Şehmus (1984), “1908 Kadınları”, *Tarih ve Toplum*, Sayı: 7, 6 – 12.

HORVATH, Bela (1997), *Anadolu 1913*, Çev. T. Demirkan, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

JEANCARD, P. (1919), *L'Anatolie – Smyrne, Sparte, Bourdour, Hiérapolis, Le Dodécanése*, Paris, Librairie Française.

- KARAKIŞLA, Yavuz Selim (2002), “Arşivden Bir Belge (36): Uşak’ta Kadın Halı İşçilerinin İsyamı (1908)”, *Toplumsal Tarih*, 17, (99), 54 – 57.
- KURMUŞ, Orhan (1974), *Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi*, İstanbul, Bilim Yayınları.
- LA FONTAINE, James (1934), “A Short History of the La Fontaine family”, *Family Records. A Record of the Origin and History of the Giraud and Whittall Families of Turkey*, Ed. Edmund H. Giraud, Londra, Adams Bros. and Shardlow Ltd.
- Livre d’Adresses Médica – Pharmaceutiques des Principales villes de la Turquie* (1911), Constantinople, Aznavour Frères.
- MAKAL, Ahmet (1997), *Osmanlı İmparatorluğu’nda Çalışma İlişkileri: 1850 – 1920*, Ankara, İmge Kitabevi.
- MARX, Karl (2017), *Kapital Ekonomi Politîğın Eleştirisi*. Cilt. I, Çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, İstanbul, Yordam Kitap.
- ÖKÇÜN, A. Gündüz (1997), *Osmanlı sanayii, 1913, 1915 yılları sanayi istatistiki*, Ankara, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları.
- PAMUK, Şevket (2018), *Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- PECH, Edgar (1908), *Manuel des Sociétés Anonymes Fonctionnant en Turquie*, İstanbul.
- QUATAERT, Donald (1986), “Machine Breaking and the Changing Carpet Industry of Western Anatolia, 1860 – 1908”. *Journal of Social History*, 19, (3), 473 – 489.
- QUATAERT, Donald (1999), *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, Çev. Tansel Güney, İstanbul İletişim Yayınları.
- QUATAERT, Donald (2001), “Labor History and the Ottoman Empire, 1700 – 1922”, *International Labor and Working – Class History*, Sayı: 60, 93 – 109.
- QUATAERT, Donald (2004), “19. Yüzyıla Genel Bakış, İslahatlar devri 1812 – 1914”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600 – 1914*, Edit. H. İnalçık, D. Quataert, Cilt. II, İstanbul, Eren Yayıncılık, 886 – 1051.

SAKIZLI OHANNES (H. 1297), *Mebâdi-i İlm-i Servet-i Milel*, Dersaadet, Mihran Matbaası.

SENCER, Oya (1969), *Türkiye'de İşçi Sınıfı – Doğuşu ve Yapısı*, İstanbul, Habora Kitabevi Yayınları.

The Oriental Carpet Manufacturers Ltd Catalogue, 1910, Londra.

The Oriental Carpet Manufacturers Ltd Catalogue, (Fransızca) tarih yok.

WYNN, Antony (2008), *Three Camels to Smyrna*, Londra, Bryan Meredith Huffner.

Yılmaz, Emrah (2020). *The Oriental Carpet Manufacturers Limited [Şark Halı Kumpanyası] ve Osmanlı Halıcılığındaki Yeri ve Önemi*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora tezi.

İnternet Kaynakları

(<http://www.levantineheritage.com/ocm.htm> (Erişim tarihi: 18. 08. 2020).

Ekler

EK 1. OCM'nin Dünyaca Ün Kazanmış Ticari Amblemi

Kaynak: *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd. Catalogue* (1910). Londra.

EK 2. Kurucu Şirketlerin Nerede Kuruldukları, Kuruluş Yılları ile OCM'nin Sermayesini Gösteren Fotoğraf

The Oriental Carpet Manufacturers Ltd.
CAPITAL Lts. 400.000

ANCIENNES MAISONS		
F. DE ARSÈNE & Co.	GENÈVE	1000
G. P. & J. BAUER	GENÈVE	1000
HANDY & POLAK	GENÈVE	1000
J. DE LA CHASSE	GENÈVE	1000
F. A. GENTILE & Co.	GENÈVE	1000
EVREY & Co.	GENÈVE	1000

Maison Principale: SMYRNE (Turquie d'Asie)
SUCURSALES:
PARIS, 5, Rue de la Harpe. - BRUXELLES, 106, Rue de la Loi. - LONDRES, 25, Mark Lane, St. Giles.
AGENCES DANS DIVERSES VILLES.
AGENCES DANS DIVERSES VILLES.

Kaynak: *Oriental Carpet Manufacturers Ltd Catalogue* (Fransızca), (Tarihsiz).

Ek 3. OCM Adına Halı Dokuyan Kadın Halı Dokuyucular ile Çocuk İşçiler

Kaynak: *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd.* (1910). Londra. s. 9.

Ek 4. OCM'nin Mortakya'da Bulunan Üretim Kompleksi [1909 Sonrası]

Kaynak: Rauf Beyru (2011), *19. Yüzyılda İzmir Kenti*, İstanbul, Literatür Yayınları, s. 147.

Ek 5. OCM Tarafından Uşak'ta Dokutturulan Halılardan Bir Örnek

Kaynak: *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd.* (1910). Londra. s. ekler kısmı.

Ek 6. OCM Tarafından Sivas'ta Dokutturulan Halılardan Bir Örnek

Kaynak: *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd.* (1910). Londra. s. ekler kısmı.

Ek 7. OCM Tarafından Isparta'da Dokutturulan Halılardan Bir Örnek

Kaynak: *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd.* (1910). Londra. s. ekler kısmı.